

PANAIT MUȘOIU

o scurtă biografie și câteva anexe literare
(ed. II)

Îmbrăcat simplu, cu hainele mereu curate, călcate impecabil, purtând uneori o pălărie cu boruri largi și „o garoafă roșie în colțul buzunarului batistei albe” – doar eșarfa de la gât și-o lăsa voit neglijent „peste haina de catifea cu dungi în relief”, rămășiță boemă a anilor însuflețiți petrecuți în mijlocul vechii mișcării socialiste și muncitorești – Panait Mușoiu era, scrie Tudor Arghezi „un anarhist” și „unul dintre cărturarii școlii celei mai bune”.

Pagini Libere este un colectiv editorial anarhist.

Suntem un colectiv descentralizat, autonom și organizat non-ierarhic. Scopul nostru este acela de a oferi publicații (cărți, broșuri, fanzine etc.) în limba română și, uneori, în alte limbi, în ideea de a populariza și inspira viziumi și practici alternative la sistemul actual, capitalist și autoritar.

Tradiția libertară a fost întotdeauna una în care pamfletele, tipăriturile clandestine și materialele tipărite rapid și pe ascuns au circulat liber, neîngrădit. Continuând această tradiție, materialele publicate de către Editura Pagini Libere pot fi folosite, adaptate sau modificate de către oricine dorește acest lucru, însă nu cu un scop comercial. Cerem, pe cât posibil, persoanelor care folosesc materialele publicate de noi sau părți din acestea să specifice, într-o formă neintruzivă, sursa de unde au preluat materialele respective.

pagini-libere.ro

facebook.com/editurapaginilibere

instagram.com/paginilibere

editurapaginilibere@protonmail.com

anarhiva.com

facebook.com/anarhivaro

instagram.com/anarhivaro/

anarhivaa@gmail.com

Platforma ANARHIVA își propune să adune și să documenteze istoria puțin cunoscută a pătrunderii și a răspândirii ideilor anarhiste în România, începând cu secolul XIX și până în zilele noastre.

Colecțiile arhivate nu sunt menite numai să teaurizeze un patrimoniu, ci și să prezinte continuitatea practicilor și ideilor libertare în spațiul românesc.

În ciuda ocultării tradiției anarhiste autohtone, au existat destule personalități, publicații, grupuri, edituri, periodice, corespondențe și, în general, o importantă producție literară asociată mișcării libertare.

Încercăm să ilustrăm această prezență prin diversitatea surselor și colecțiilor inventariate (broșuri, afișe, publicații, postere etc.) care demonstrează multitudinea practicilor de organizare și de reflecție critică anti-autoritare.

Sperăm ca prin demersul nostru să trezim un interes mai larg legat de cunoașterea și cercetarea anarhismului în România. De altfel, materialele prezentate pot fi surse de inspirație pentru acțiuni și practici de auto-organizare ghidate după aceleași principii.

Colectivul Pagini Libere este conștient de impactul ecologic al cărților în format fizic, așa că îți reamintim:

Împarte

Cu cei dragi, din familie sau comunitate, cărțile tale.

Donează

Cărțile de care crezi că nu mai ai nevoie.

Nu arunca

O carte, oricât de deteriorată, nu se aruncă niciodată.

Repară

Fă-ți timp pentru a repara o carte și dă-i șansa ca ea să lumineze mintea altor oameni.

Nu cumpăra ce nu ai nevoie

Nu cumpăra cărți doar de decor.
Cumpără numai ceea ce te interesează cu adevărat.

Deja apărute:

- szerelmi történet! LoveKills, punk és az anarchafeminizmus első húsz éve Romániában
54. *Angela Davis* – Reformáljuk meg vagy számoljuk fel a börtönöket?
55. *Audre Lorde* – A düh használatáról: a rasszizmusra válaszoló nők
56. *Audre Lorde* – Életkor, rassz, osztály és nem: Nők újradefiniálják a különbséget
57. *bell books* – Feminista politika
58. *bell books* – Megérteni a patriarchátust
59. *Carmen Gheorghe* – Fejünkbe húzzuk a szoknyáinkat a roma feminizmusért
60. *Carolina Vozian* – Könyv, kégli, kéreg, kuckó, kvartély
61. *CrtimctbInc.* – Az én mint Másik. Reflexiók az öngondoskodásról
62. *David Graeber* – Közös remény
63. *David Graeber* – Te anarchista vagy? A válasz meglephet!
64. *Georgiana Aldessa Lincan* – A fehér privilégium felhasználása a társadalmi igazságosságért folytatott harcban
65. *Giorgio Agamben* – Az ellenőrző államtól a destituáló hatalom praxisáig
66. Határokon átvélő feminista manifesztum
67. *Két Dűsznómia* – A személyes egyben politikai – javaslatok baloldali aktivista körökben alkalmazható jó gyakorlatokra
68. *Kimberlé Crenshaw* – Az interszekcionalitás sürgőssége
69. *Vincze Enikő* – Küzdelmek a társadalmi reprodukció terén világlárvány idején: Lakhatási igazságosság Romániában
70. *Murray Bookchin* – Libertárius municipalizmus
71. *Oana Dorobanțiu* – Szövetségesség és performativitás: mit jelent szövetségessnek lenni?
72. *The Ongoing Collective* – Anarchafeminista Manifesztum 1.0
- and Romanian anarchism in the nineteenth century
75. *Cristian-Dan Grecu* – Csipike – the Communist Pipsqueak
76. *M.E.K.A.N.* – Ecstasy in the time of cholera
77. *Vlad Brătuleanu* – A Brief History of Anarchism in Romania
78. Essential Strike Manifesto for the 8th of March / A nélkülözhetetlen sztrájk március 8-i manifesztuma / Manifestul grevei esențiale de 8 martie

IV. Alte limbi

79. *M.E.K.A.N.* – Ekstase in Zeiten der Cholera
80. *Veda Popovici* – La Police assassine ! Pratiques et principes pour une solidarité féministe contre la répression.

CĂRȚI:

I. În română

1. Nicolas Trifon: un parcours libertar internaționalist – interviuri
2. *Iuliu Neagu-Negulescu* – Arimania
3. *Mihail Bakunin* – Dumnezeu și Statul
4. Precum furtunile – colecție de poezii queer
5. *Henry David Thoreau* – Walden sau viața-n pădure (o ediție ilustrată)

III. În engleză

73. *Adina Marincca* – This is NOT a love story! LoveKills, punk and the first 20 years of anarchafeminism in Romania
74. *Cosmin Koszor-Codrea* – Science popularization

Deja apărute:

BROȘURI

I. În română

1. *A. Răvășel* – Mircea Rosetti
2. *Adina Marincea* – Asta (nu) e o poveste de dragoste! LoveKills, punk și primii 20 de ani de anarha-feminism în România
3. *Adrian Tătăran* – Panait Mușoiu (ed. I)
4. Anarhie relațională, nu libertarianism! Mic ghid de re-imaginat relațiile noastre de zi cu zi
5. Anarhismul și vechea mișcare socialistă
6. *Andie Nordgren* – Anarhia relațională (introducere de *hopancarusel*)
7. Anuarul Anarhivei 2020
8. Anuarul Anarhivei 2021
9. *André Gorz* – Ideologia socială a automobilului
10. *bell books* – Să înțelegem patriarhatul
11. *C. Ganait* – Anarhismul în Bucovina de Nord. O scurtă istorie (1925-1935)
12. *C. Ganait* – Nestor Mahno în România (1921-22)
13. *CCRI / EZLN* – O declarație pentru viață și alte texte (2020-2021)
14. *Chiara Bottici* – Anarhafeminism: către o antologie a transindividualului
15. *Colin Ward* – Anarhismul ca teorie a organizării
16. *CrimethInc* – Ucraina. Perspective anarhiste locale. Împotriva invaziei ruse
17. *CrimethInc* – Vot vs. Acțiune Directă
18. *Cristian-Dan Grecu* – Cspike – piticul comunist
19. Cum să organizezi un grup de Cruce Neagră Anarhistă. Un ghid practic
20. *David Graeber* – Ești un anarhist? Răspunsul te-ar putea surprinde!
21. *David Graeber* – Noii anarhiști
22. *David Graeber* – Speranța în comun
23. *Dennis Fox* – Anarhism și psihologie
24. *Necunoscut* – Slogane din mai 68
25. *Emma Goldman* – Căsătorie și iubire
26. *Emma Goldman* – Gelozia: cauze și posibile remedii
27. *Emma Goldman* – Nu există Comunism în URSS
28. *Errico Malatesta* – Anarhia
29. *Giorgio Agamben* – De la un stat al controlului către un praxis al puterii destituente
30. *Institutul pentru Studii Anarhiste* – Genul
31. *Ionuț-Valentin Cucu* – Kurzii, între naționalism identitar și federalism libertar
32. *Lucy Parsons* – Principiile anarhiei
33. *Martin Veith* – Neobosit! Iuliu Neagu-Negulescu
34. *Martin Veith* – Răsboi răsboiului
35. *Mary Nardini Gang* – Către cea mai queer dintre insurecții
36. *Mechel Stanger* – Amintirile unui anarhist din România
37. *M.E.K.A.N.* – Démoni Dansatori: cugetări provizorii asupra mișcării free party siciliene
38. *Mihail Bakunin* – Catehism revoluționar
39. *Murray Bookchin* – Municipalismul libertar
40. *Murray Bookchin* – Revolta marinarilor din Kronstadt
41. *Nick Heath* – O scurtă istorie a mișcării anarhiste bulgare
42. *Nimeni nu e ilegal* – Împreună împotriva granițelor, statelor și războaielor!
43. *Panait Mușoiu: o scurtă biografie și câteva anexe literare (ed. II)*
44. *Philip Richlin* – 10 reguli pentru o societate non-violentă
45. *Piotr Kropotkin* – Ordinea
46. *Robert Graham* – Ideea generală a Revoluției la Proudhon
47. Sub același acoperiș: Antologia revendicărilor și analizelor pentru dreptate locativă — o perspectivă intersecțională în contextul pandemiei COVID-19
48. Suprarealism și anarhism
49. Ucraina, vești de pe frontul libertar
50. *Veda Popovici* – Poliția Ucidă! Practici și principii pentru o solidaritate feministă anti-represiune
51. *Vlad Brătuleanu* – Anarhismul în România

II. În maghiară

52. A Combahee River Collective Nyilatkozata
53. *Adina Marincea* – Ez (nem) egy

Contents

Panait Mușoiu (2019)	2
Cuvânt înaintea anexelor literare (2022)	19
„Informațiuni. Bandele polițienești la Clubul muncitorilor” (<i>Lupta</i> , 11 august 1890)	23
Fragment din I. Peltz, <i>Calea Văcărești</i> , Editura Minerva, 1970, pp. 87-89	25
„Scriitorii despre ai lor. O vizită la Panait Mușoiu” (<i>Dimineața</i> , 11 decembrie 1930)	28
Fragment din Al. I. Ștefănescu, <i>Băiat de București</i> , Editura Albatros, 1976, pp. 143-147.	30
„Breviarul săptămânii” (<i>Rampa</i> , 20 aprilie 1936)	34
„În subsolul lui Panait Mușoiu. Ultimul umanitarist al generației de la 1890, a împlinit 75 ani. Inactuala existență a unui boem, exrevoluționar, publicist, editor și singuratic idealist” (<i>Contemporanul</i> , noiembrie 1939, pp. 8-10)	35
„Panait Mușoiu” (<i>Revista Fundațiilor Regale</i> , anul XI, decembrie 1944, pp. 712 – 714)	49

Panait Mușoiu (2019)

Îmbrăcat simplu, cu hainele mereu curate, călcate impecabil, purtând uneori o pălărie cu boruri largi și „o garoafă roșie în colțul buzunarului batistei albe” – doar eșarfa de la gât și-o lăsa voit neglijent „peste haina de catifea cu dungi în relief”, rămășiță boemă a anilor însuflețiți petrecuți în mijlocul vechii mișcării socialiste și muncitorești –, Panait Mușoiu era, scrie Tudor Arghezi „un anarhist” și „unul dintre cărturarii școlii celei mai bune”¹. Cei doi se cunoșteau încă de pe vremea când Arghezi purtase rasa călugărească la Cernica, unde primea regulat *Revista Ideei* și de unde-i trimisese „amicului Mușoiu” traducerea unui poem anti-clerical de Maurice Magre². Ierodiaconului Iosif își achita în felul acesta eternelle restanțe la abonamentul revistei, cu care, înțeleghător, Mușoiu îl păsuia de fiecare dată.

Ajuns în anii '20 la București, scriitorul Sașa Pană l-a vizitat și el pe originalul pustnic în faimosul său subsol, umplut până la tavan cu reviste, cărți și broșuri. Bătrânul anarhist își săpase printre cărți o veritabilă vizuină, unde continua să-și pregătească netulburat, egal cu sine, numeroasele publicații și traduceri. „Trăia”, își amintea Sașa Pană, „o viață de schimnic ca să încropească banii necesari tipăririi cărților. Dormea pe o fâșie din patul acoperit și el cu cărți. Ușa

1. Tudor Arghezi, „Panait Mușoiu”, în *Revista Fundațiilor Regale*, anul XI, nr. 12, decembrie 1944, pp. 712-714.

2. Poezia, intitulată „Cântecul preoților” a apărut în *Revista Ideei*, nr. XXXVII, septembrie 1904, p. 112. Traducerea era semnată cu pseudonimul J. Gabriol, colaboratorul fiind prezentat în sumarul revistei drept „un viitor ex-prelat”.

modeste. Mușoiu a fost fiul unui sergent de stradă, mi se pare că de la Bârlad. Superioritatea lui incontestabilă asupra multor muritori iluștri, este că și-a trăit viața cum a voit el.

T. Arghezi

poate un om să aibă o concepție riscată, a lui, personală, neplătită, și cum i s-ar putea consacra ei fără să i se cunoască un venit de slujbă, când e așa de lesne cu o fărâmă de cotor de condei să te și procopsești? Panait Mușoiu trăia ca păsările cerului, răbdând când n-avea ce duce la gură, vânzând câteva din cărțile lui, autor și colportor în același timp, economisind polul și leul pentru păstrarea unei independențe integrale și pure. Pe când plicurile se vindeau 50 bani mia, el era singurul scriitor din Europa care utiliza pe cele primite, și benzile vechi întoarse pe dos.

Un perfect echilibru și o neîntreruptă egalitate cu sine caracteriza pe acest înțelept calm, nesupărat de nimic și rectilin. O parte din existență și-a dus-o alături de cel mai bun camarad al lui, Doctorul Panait Zosîn, într-o colaborare strânsă de vreo zece ani laborioși supranumiți pe vremuri „doi Panaiți”. Amândoi s-au străduit să dea cu mijloace reduse la minimum publicului cititor maximum de confort tehnic al lecturii, o literă clară, o cerneală sinceră, o paginație agreabilă, cu textul împins, bine înțeles până la marginile hârtiei, extrem de economisită. Mușoiu avea printre prietenii lui câte un tipograf, un mic patron al unui tighel cu un regal, în câte o periferie neștiută, unde-și transporta manuscrisul, făcea corectura, lega pachetele cu broșuri și le depozita în odaia lui tăiată de rafturi pline paralele. Sărguința, onestitatea, rezerva, noblețea și sărăcia lui de bună voie, monahală, alături de o fire cu entuziasmul candid, îngeresc, îi creaseră un prestigiu chiar în lumea sceptică a polițiștilor, deprinși cu fățărnicile ideologice care servesc costume și măști atâtor impostori și demagogi ai hârtiei tipărite.

Panait Mușoiu a fost un revoluționar, însă în genul lui Elisée Reclus. Nu era un colectivist, un socialist: era un individualist, un anarhist; o stare socială lepădată de atotputernicia Statului asupra insului, utopică poate dar condiționată de o dezvoltare înaltă, de o aristocratizare a spiritului, corespunzătoare într-un fel Supraomului, încercat de lirismul filosofic al lui Nietzsche.

Cineva ar putea să creadă că originile omului de mare caracter care s-a isprăvit frumos, vin dintr-o burghezie înfumurată. Ele au fost mai mult decât

cămăruței sale era totdeauna descuiată. Cine îl căuta în absență era invitat, prin bilețelul de pe ușă, să-și ia cartea ce dorește și să lase pe măsută costul, dacă are banul necesar și dacă dorește să sprijine viitoarea tipărituri”.³

Lui Sașa Pană care, atunci când îl vizitase, trecea printr-o perioadă „de frământări, de tristeți, de bălăceală în idei pesimiste, obsedante”, i-a vorbit cu pasiune de romanul lui Cernișevski, *Ce-i de făcut?*, pe care tot el îl tradusese, în 1896. „Primejdiosul” anarhist, urmărit zi și noapte de agenții Siguranței, încercase să-i arate mai tânărului său amic că „omul poate fi bun și fericit”, idee profund nefastă, se pare, pentru liniștea și ordinea socială. Pentru Sașa Pană însă, întâlnirea a marcat o cotitură, o schimbare profundă „în felul de-a înțelege rostul vieții”, fiind urmată, mărturisirea poetul, de multe altele de-a lungul anilor.

Mușoiu, care a locuit o vreme pe o uliță apropiată de Calea Văcărești, devenise unul din personajele sărăcăcioasei mahalale evreiești, atât de viu surprinsă de Isac Peltz în romanul cu același nume. Nu este greu, de altfel, să-l ghicim, sub trăsăturile „anarhistului Moșeanu”, locatar al unui mizer „han”, pe originalul cărturar care reușise să trezească, prin felul său neobișnuit de a fi, uimirea și admirația mahalagiilor:

Avea un cap de pictură expresionistă: pletele acopereau gulerul cămășii rusești, ochii verzi, nici calzi, nici reci, priveau nepăsător lumea, în adăstarea alteia, iar fruntea, mare, dominantă, purta pe ea semnele gândurilor multe – toată numai brazde. Moșeanu avea o singură cameră plină de cărți. De-abia mai era loc pentru patul de fier și pentru o masă de scris. Toată ziua lucra. Întocmea o revistă lungă, în paginile căreia se întâlneau toți așii filozofiei și sociologiei clasice, moderne, contemporane – de la conservatorii ponderați, până la extremiștii catastrofalii. În mintea și sub condeiul lui, anarhistul îi întrunea pe toți. (...) Din când în când omul primea vizita unor tineri palizi și covârșiți de lecturi și proiecte revoluționare. Locuind în mansarde sau în beciuri, lipsiți de soare, de aer, de mâncare, fără mângâierea unei mâini de mamă sau de iubită, zdrențuiți, nedormiți și veșnic flămânzi, băiețandrii ăștia întârziiau ceasuri, zile și, câteodată, nopți întregi la

3. Sașa Pană, *Născut în '02. Memorii- file de jurnal – evocări*, Editura Minerva, București, 1973, pp. 160- 161.

Moșeanu, în dezbateri fierbinți asupra lumii viitoare... Neînregimentați în niciun partid, dincolo de orice disciplină, ei vedeau în omul care se izolase de semenii, între cărți, un ideal de viață. Ajutându-l, li se părea că ajută împlinirea gândului pentru care jertfeau totul: familie, avere, profesiune, dragoste... Moșeanu se bucura de stima vecinilor care îl venerau pentru disprețul pe care îl dovedise nevoilor omenești; mahalagiile știau că anarhistul nu înghite fierțura cu lunile, nu face foc niciodată, culcându-se în odaia rece chiar pe vremea gerurilor siberiene. (...) Iar bătrânul talmudist Elanim, care de asemenea mânca o dată la două zile, ostenind nopți întregi asupra foliantelor sfintelor tipărituri ebraice, îl considera un mucenic.

— Un om ca el, spunea bătrânul, mângâindu-și ciocul de zăpadă, se naște rar!⁴

Autodidact și unul dintre acei erudiți sălbatici, lipsiți de o educație formală, Mușoiu își începuse activitatea publicistică la Roman, orașul său de baștină, în 1886, scoțând alături de Garabet Ibrăileanu, pe atunci încă elev de liceu, o revistă care se numea *Școala nouă*.

După ce l-a cunoscut pe Ioan Nădejde, fostul anarhist ieșean pe care Constantin Dobrogeanu-Gherea îl convinsese să îmbrățișeze cauza social-democrației, Mușoiu s-a mutat în 1890 la București, devenind pentru o vreme redactor la ziarul *Munca*. Redacția se afla la sala Sotir, care adăpostea pe atunci și „clubul muncitorilor”, centrul unei intense și animate vieți intelectuale. Săptămânal erau organizate întâlniri, prelegeri și dezbateri la care sala devenea neîncăpătoare și care atrăgeau o mulțime pestriță de muncitori, elevi, studenți, slujbași și intelectuali.

Criticul Horia Sanielevici, încă elev de liceu și unul dintre entuziaștii audienței ai oratorilor socialiști, l-a întâlnit la Sotir și pe tânărul (pe atunci) Panait Mușoiu, care i-a făcut o profundă impresie:

4. Isac Peltz, *Calea Văcărești*, Editura de Stat pentru literatură și artă, București, 1957, pp. 111-113.

„Panait Mușoiu” (*Revista Fundațiilor Regale*, anul XI, decembrie 1944, pp. 712 – 714)

A fost să-nchidă ochii și acest om ciudat, pe care moartea se părea că-l uitase. El făcea parte încă de multă vreme din regnul materialelor inuzabile ale naturii, păstrându-și o tinerețe metalică și pietrificată. Higieniștii și amatorii de longevități științifice vor putea să studieze în omul care a dormit toată viața fără foc și care se scâldea în apele aproape înghețate, o nouă a mia și a suta formulă de împăcare a rezistenței cu timpul.

Vizitat de agenții Siguranței de câteva ori pe lună, acest cărturar al școlii celei mai bune și care învățase singur să citească și să scrie, tâlmăcind din limbile străine cărțile reputate primejdioase pentru tihna socială, trăia cu ușile deschise, ca să-și poată primi la orice oră din noapte vizitatorii în pat. Își trăgea pătura peste cap și-i lăsa să caute și să ia din percheziții tot ce le plăcea, cu condiția să nu i se stingherească, așezate în zeci de rafturi până-n tavan, colecțiile lui, *Revista Ideei* și edițiile numeroaselor lui cărți și broșuri, imprimate continuu timp de 50 de ani cel puțin.

Originalul pustnic, totdeauna cu barba, cu părul curat pieptănat, cu cămașa proaspătă (spălată și călcată de el), cu lavaliera de mătase înodată peste haina de catifea cu dungi în relief, tăiată drept, uneori cu o garoafă roșie în colțul buzunarului batistei albe, locuia în ulițe cu nume pitorești asortate, strada Iepurilor, strada Turturelelor, fundătura Pipăilă... Când pleca de-acasă, el își lăsa cheia în broască: Poate că venea, în lipsa lui, vreun camarad, urmărit sau nu, care putea să tragă un pui de somn; ori îi venea o inspirație nouă Siguranței și mai avea nevoie de o percheziție. Mușoiu nu a fost niciodată un clandestin și un conspirativ. Onoarea îl obliga să lucreze la lumina zilei, scriind și publicând cu o conștiință sigură de sine și liniștită.

Problema, pe care nu o putea înțelege Poliția, e o problemă, greu înțeleasă și azi, nu numai de organele represive, dar de către confrății de presă: cum

Astăzi 14 noiembrie 1944, orele 20, a încetat din viață la Clinica Dr. Bagdasar,
scriitorul
PANAIT MUȘOIU
în etate de 80 ani.
Adânc îndurerăți Azur fiul, Rozica noră, Mândița Colonel Protopopescu soră,
Marta soție și familiile înrudite.
Incinerarea are loc la Crematoriul Cenușa, sâmbătă 18 noiembrie, orele 15.
Rugăm prietenii să ia parte.

Un gang lung, îngust, întunecos și umed; o curte mică, umedă și întunecoasă; o sală mare, joasă, foarte slab luminată de sus – te credeai în lumea catacombelor; iar atmosfera care domnea în club aducea mai mult cu aceea a creștinismului primitiv. Am fost primit cu o fermecătoare amabilitate de tovarășul Panait Mușoiu, un Crist cu ochii umezi și puțin cam exaltați... Mi-a dat îndată un teanc de broșuri, spunându-mi numai atât: „ăi răspica dumneata.”⁵

Alături de prietenul său, Panait Zosîn, cei „doi Panaiți”, după cum erau cunoscuți la Sotir, își câștigaseră faima de „ultra-revoluționari” intransigenți și reductabili polemiști, fiind „caracterizați de oficialitatea partidului «anarhiști» și clasându-se ei înșiși cu mândrie în seria aceea de răsturnători violenți ai alcătuirii sociale”⁶.

Mușoiu nu-și câștigase însă porecla datorită vreunor extravagante sau scandaluri – deși nici încăierările cu poliția nu lipsiseră – ci, în mod neașteptat, tocmai datorită seriozității sale și pentru că le cerea celorlalți „să nu bagatelizeze treaba și să studieze metodic problemele ideologice și sociale”. De altfel, tovarășii săi de atunci îi dăruiseră și o altă poreclă, alături de cea de „anarhist”. „Pentru viața mea cumpătată – nu beam, nu fumam, nu-mi prăpădeam vremea în petreceri”⁷, își amintea Mușoiu mulți ani mai târziu, „mi se mai spunea și «cuviosul Panait»”.

Cu toată existența sa austeră, idealul lui Mușoiu nu era renunțarea, căci, lămură originalul anarhist,

noi nu avem de renunțat la nimic. Dar avem o năzuință mai mare: de-a trăi integri și de-a face ca toate clipele ce le trăim să fie pline de existența noastră. În ochii noștri nu are niciun preț, trăiască cineva oricum, dacă în schimb este redus la o muncă de sclav. Cu asemenea preț, traiul cel mai îmbelșugat e pentru noi cea mai cumplită osândă. Ce înseamnă oare a trăi în belșug, când toate manifestările tale îți sunt împiedicate? Poți oare să trăiești bucuros când ești cu călușul la gură,

5. Horia Sanielevici, „Cum am devenit socialist”, în Tiberiu Avramescu (ed.), *Amintiri literare despre vechea mișcare socialistă (1870-1900)*, Editura Minerva, București, 1975, p. 380.

6. Al. Gh. Nora, „La Clubul Sotir”, în Tiberiu Avramescu (ed.), *ibidem.*, p. 311-312.

7. F. Brunea-Fox, „Un boem al ideilor generoase (Amintiri despre Panait Mușoiu)”, în Tiberiu Avramescu (ed.), *Amintiri literare...*, p. 604.

cu lanțul la picioare și când cu mâinile tai sare? A chibzui nevoile ce le avem, a nu le exagera nicicum și, mai cu seamă, a urmări să ne manifestăm ca oameni, iată singura noastră dorință.⁸

*

Anul în care Mușoiu a publicat prima traducere în limba română a *Manifestului Comunist*⁹ de Karl Marx și Friedrich Engels, 1892, a fost și anul îndepărtării din redacția ziarului *Munca* și al expulzării sale (pilduitoare) din mișcarea socialistă, motivul invocat fiind tocmai înclinațiile sale presupuse anarhiste. Oarecum ironic, ceea ce-l lega pe Mușoiu de anarhism la acea vreme era porecla pe care i-o dăduseră tovarășii săi și, poate, o anumită dispoziție temperamentală; pe când unii dintre partizanii excluderii sale – de pildă Ioan Nădejde – se declaraseră în nenumărate rânduri, mai ales în „perioada ieșeană”, anarhiști convinși și ostili oricărui reformism de tip electoral.

Sub influența lui Dobrogeanu-Gherea, mișcarea socialistă se transformase în 1893 în partid, luând ca model social-democrația germană și o direcție strict legală și parlamentară. O primă măsură fusese tocmai îndepărtarea „refractarilor”, a celor care contestau disciplina de partid, calea legală și socialismul științific și care riscau astfel să compromită respectabilitatea noii organizații. Vechile tendințe revoluționare și anarhiste trebuiau părăsite și condamnate, iar marginalizarea lui Mușoiu era un semnal hotărât în acest sens.

*

Ideile socialiste și literatura revoluționară începuseră să pătrundă în țară în anii '70-'80 ai secolului al XIX-lea, mai ales prin intermediul revoluționarilor din Imperiul Rus care găsiseră în România un refugiu din calea persecuțiilor țariste.

Odată ajunși în România, „nihiliștii” ruși au început „o vajnică propagandă anarhistă”¹⁰, asemeni, de pildă, excentricului doctor Nicolae Russel, unul dintre

8. Panait Mușoiu, „Grija pentru prisoș”, *Revista Ideei*, nr. 7, 1901, p. 105.

9. A se vedea Karl Marx și Friedrich Engels, *Manifestul comunist*, trad. Panait Mușoiu, Stabilimentul Grafic „Miron Costin”, Iași, 1892.

10. A se vedea Tiberiu Avramescu, *Constantin Mille. Tinerețea unui socialist*, Editura Politică, București, 1973, p. 79.

Și bătrânul izbucni într-un râs tânăr, sănătos, cum nu prea se întâmplă la vârsta astmei.

– Marea virtute – continuă bătrânul cu solemnitate – e să restrângi cât mai sever sfera necesităților. Socot că am izbutit. Nu depind de nimeni, de nici o patimă. Nu-mi trebuie mai mult decât am, nu-mi trebuie altceva decât cărțile și munca. Amintirile? Împotmolire. Rețin numai pe acele, capabile să mă justifice înaintea conștiinței mele. Să mă îmboldească spre bine și frumos. Mătur, cos, deretec, spăl, bucătărește, îmi țin la zi corespondența, abonații, împart cărți cu și fără parale. Nu numai cine dispune, dar mai vârtos acel ce n-are, trebuie să se împărtășească din harul gândirii înviorătoare.

L-am ascultat evocând o existență atât de aparte, atât de anacronică în năzuințele ei oneste, dezinteresate. Perpetuată pe aceeași cadență domoală, discretă. Câți îl cunosc? Câți i-au urmărit activitatea – fără suficiență, fără ironie?

Acuși, pe înserat, când se va întoarce acasă din obișnuita plimbare, svârlindu-și peste cărți haina albă tivită cu șnur negru (n-are dulap, nici cuier), parcă îl vâd aplecându-se să tragă lampa de sub pat. Sticla e curată. A spălat-o dimineața la cuvetă, a șters-o cu o veche basma roșie făcută șurub în jurul condeiului ce joacă și acest rol suplimentar. Va lua cu un gest precis cutia cu chibrituri cuibărită în cine știe ce găoază, va scăpăra molcom un bețișor, având grija ca înainte să coafeze cu două degete mustăcioara fitilului. Pe masă îl așteaptă cartea străină în curs de traducere, hârtia albastră, sticluța cu cerneală. Ca în fitece seară. De ani, de decenii.

M-a condus până la poartă în cămașă de noapte. În drum nu s-a putut reține să nu-mi arate „grădina”. Lângă zaplaz, câteva tufe solitare. Cică busuioc. Îi țin o melancolică societate, când de la masa subsolului ridică ochii. Câteva tufe de busuioc! Nu-i trebuie mai mult. Suficient pentru simțurile lui pământeste.

Căci e de ajuns să întoarcă privirea și în fața lui s-au desfășurat toate Versaillesurile lumii, toate grădinile socratice. Panait Mușoiu e magul propriei sale euzorii.

Cl. Panțiru (F. Brunea-Fox)

leagănă ca un tampon de birou; numai două glezne de cal; o gheată urmată de o bucată de băț cu vârful de gumă; o pereche de pantofi de parcă ar fi expuși la o vitrină de cizmărie – un univers retezat, ca într-un roman de Wells.

– Nu te impresionează, d-le Mușoiu, priveliștea asta decapitată?

M-a privit mirat.

– Cum așa? Nici nu mă interesează. Să-ți împărtășesc însă, un fenomen, care ar ține de tehnica impresiei. Strada asta, cu amănuntele ei, nici nu-ți închipui cum se imprimă în minte, fără să-ți dai seama. Privești pe fereastră, crezi că ești adâncit în gânduri, dar nu vezi nimic – dar uiți că ochiul e ca un aparat fotografic lăsat deschis. Și te pomenești, din senin, cu imagini.

În decursul anilor, de când locuiesc aci, era fatal ca imaginile stereotipe, să-și întipărească mai accentuat, conturul. Las că și strada e potolită, fără pronunțată varietate de trecători. Cred că posed albumul mutilat al tuturor vecinilor.

Se opri o clipă, amuzat de mutra mea uimită ce-o făceam. Își petrecu peste mustață, bonom, mâneca largă a cămășii de noapte. Continuă astfel:

– Nu-i cunosc decât după picioare. De exemplu, opinca e a olteanului; bocancul, al măturătorului; gheata cu gumilastic a pensionarului de la tribunal (am auzit de dânsul); pantoful nițel scâlciat, dar totdeauna văcsuit, e al funcționarului comercial; papucii clămpăniți sunt ai bucătăresei; glezna subțire cu ciorapul bine tras, e a studentei din ograda cu nalbe.

Nu mi-am putut înfrâna un zâmbet la ultima mărturisire.

– Te miri, hai? Sunt un solitar, dar nu un ursuz. Cumpătat, dar nu ascet. Dintotdeauna, conduita ma a ținut balanța între util și inutil, între urât și frumos, între drept și nedrept. Dacă scrisul e un cusur, atâta cusur am. Sunt perfect echilibrat, și la trup și la suflet. Mulțumirile mele, au fost de când mă știu, de alt ordin decât cel vulgar. Chiar mulțumirile fizice, fiindcă decantate, spiritualizate. Înțelegi acuma, că un lucru frumos, o ființă arătoasă, nu mă lasă indiferent, rece. Mi se întâmplă adesea să mă opresc la o vitrină înaintea unui bibelou artistic, sau să admir eleganța unei femei chipeșe. Însă și astăzi la 75 ani, și odinioară la 25 – imboldul gestului are alt caracter decât al instinctului comun.

mentorii cercului socialist ieșean, ai cărui membri înclinau la acea vreme către idealurile revoluționare libertare.¹¹

Începuturile „cercului din Iași” se leagă, de altfel, și de încercările revoluționarului basarabean Zamfir Arbure de-a găsi o rută sigură pentru transporturile clandestine de literatură revoluționară din Elveția în Imperiul Rus. În 1872, la rugămintea lui Mihail Bakunin¹² și înarmat cu un pașaport fals, Zamfir Arbure a venit la Iași, unde l-a întâlnit pe Eugen Lupu, pe atunci student, care l-a găzduit și l-a ajutat să pună la cale periculoasele transporturi peste Prut. În scurt timp, Eugen Lupu a început răspândirea de texte anarhiste printre studenții ieșeni. Așa l-a cunoscut pe Ioan Nădejde, viitorul redactor al *Contemporanului*, căruia i-a făcut o puternică impresie dându-i să citească „broșurile lui Kropotkin, É. Reclus și alții”¹³ și atrăgându-l astfel către cauza revoluționară.

Venirea la Iași în 1879 a „doctorului american”, așa cum era poreclit Nicolae Russel, notoriu pentru convingerile sale „extravagante” (mai precis anarhiste), a grăbit coagularea grupului și a marcat începutul propagandei printre elevii, studenții, dar și muncitorii din oraș, culminând cu apariția ziarului *Besarabia*, iar mai apoi a revistei *Contemporanul*, evenimente care nu pot fi, prin urmare, despărțite de răspândirea literaturii și ideilor bakuniniste sau de activitatea politică a refugiaților din Rusia.

Cu idei nefaste se întorceau și studenții români aflați la Paris sau Bruxelles și care, „foarte tineri și înflăcăându-se ușor, (...) se simțeau atrași, poate în mai mare măsură, de agitorii anarhiști, aparent mai îndrăzneți și mai demni de a fi imitați”¹⁴. Dintre aceștia, Gr. Maniu, tatăl poetului Adrian Maniu, scri-

11. „Ne intitulam anarhiști”, își amintea Constantin Mille, studentul ateu care reușise să scandalizeze lumea bună a Iașului, iar Ioan Nădejde, unul dintre „profesorii revoltei” care-i cuprinsese ca „un duh rău” pe tinerii de atunci, își începea apărarea în fața juriului care decidea eliminarea sa din învățământ, cu sfidătorul și emfaticul: „Noi suntem anarhiști!”

12. Episodul este amintit de Arbure în memoriile sale. A se vedea Zamfir Arbure, *În exil*, p. 111.

13. Sofia Nădejde, „Amintiri din mișcarea socialistă”, în Tiberiu Avramescu (ed.), *Amintiri literare...*, p. 62.

14. Tiberiu Avramescu, *Constantin Mille. Tinerețea unui socialist*, Editura Politică, București, 1973, p. 137.

sese o broșură în care îndemna la răzvrătire împotriva stăpânilor și a cârmuirii, rezumând într-un mod plastic și succint profesiunea sa de credință anarhistă: „Nu-ți schimba stăpânii, cată să rămâi fără de stăpân!”¹⁵. Alături de Constantin Mille, Nicolae Bădărău și Vintilă Rosetti, Grigore Maniu a fost și unul dintre fondatorii revistei *Dacia viitoare*, apărută în 1883 la Paris și Bruxelles. Tinerii redactori nu făceau niciun secret, de altfel, din orientarea „revoluționară și anarhistă” a publicației.

O influență importantă asupra tinerilor socialiști români, mai ales a celor aflați la studii în Apus, a avut-o și Mircea Rosetti, fiul cel mare al revoluționarului pașoptist C. A. Rosetti. Zamfir Arbure, de care l-a și legat o profundă amiciție, l-a întâlnit în 1877 la Geneva, chiar în biroul de lucru al geografului anarhist Élisée Reclus, pe care tânărul „cu părul lung, aproape până la umeri, cu o față cu trăsături fine, cu niște ochi mari întunecați de un nor de melancolie”¹⁶ dorise să-l cunoască. Mircea Rosetti, ale cărui calități oratorice îl făcuseră celebru în cercurile revoluționare din Paris, a scris și două strălucite texte libertare, publicate în 1882, la puțin timp după moartea sa timpurie¹⁷; dar și o serie de nuvele, în care urmele unor reflecții de inspirație bakuninistă sunt ușor de identificat.

„Lumea”, scria tânărul anarhist,

este predată superstiției, neștiinței, prejudecăților; pentru că biata și mult încercata omenire este cârmuită, asuprită, subjucată de-o religie funestă și crudă, sălbatică și egoistă, imorală și înjositoare, de-o religie contra naturii, care frică, râvnă, pizmă, ură a semănat între oameni; care ticăloși, dușmani unul altuia, blestemați ne-a făcut; care ne-a tăvălit în noroi, în gunoi, în mocirlă spre a putea mai sigur și mai cu îndemnare să ne mențină în rușinoasa sa robie; de-o religie împietrită, nesimțitoare, vrăjmașă înverșunată a luminii, potrivnică neîmpăcată

15. Gr. Munteanu, *Opt scrisori către țărani*, Tipo-litografia „Buciumului român”, Iași, 1882, p. 14.

16. Zamfir C. Arbure, „Élisée Reclus (din amintirile mele personale)”, în Tiberiu Avramescu (ed.), *Amintiri literare despre vechea mișcare socialistă (1870-1900)*, Editura Minerva, București, 1975, p. 39.

17. Mircea Rosetti, *Cârmuiți și cârmuitori sau scrisori către dezmoșteniți și Stăpânii noștri – note. Artă de a guverna sau sfaturi date de un sclav claselor conducătoare*, Tipografia „Românul”, București, 1882.

A plecat apoi în Belgia, unde a trăit un an întreg, călătorind și târguind literatură – cu 600 de lei. La Bruxelles, l-a cunoscut și s-a împrietenit cu savantul de reputație mondială Elisée Reclus, și cu discipolul acestuia, actualul conducător al Internaționalei socialiste, De Brouckère, precum și pe alți campioni marxiști ai epocii.

S-a dus pe jos la Anvers, unde a ținut să viziteze instituțiile culturale și de asistență socială, dormind și câteva zile în șir la „Azilul de noapte”, ca să studieze cu propria lui experiență, și organizația acestor așezăminte, mizeria nefericiților pensionari. Vroia „să se pătrundă de suferințele desmoșteniților soartei”.

A cercetat apoi Elveția, Germania, Italia, Budapesta – cu un ochi avid de informație, îmbogățindu-și din ce în ce mai fructuos mintea și sufletul.

Așa a-a gândit, după ce a înființat cu Panait Zosin *Revista Ideii* apărută vreme de 15 ani – să popularizeze la noi în țară scriitorii ce și-au închinat viața umanității. Așa s-au încheat cele două sute de lucrări traduse, adaptate, apoi împachetate și expediate de el singur, pentru care treaba asta migăloasă și covârșitoare e cea mai prețioasă voluptate.

*

Voroavă, Panait Mușoiu s-a așezat pe pat alături de mine. A avut grijă să mă aprovizioneze în prealabil cu un stoc remarcabil de cărți și reviste. N-a uitat – prevăzător la acest univers de hârtie, să-mi puie pe genunchi o scrumieră, improvizată din capacul unei vechi cutii de cacao. Popa Soare e o stradă liniștită.

Până aci, zvonurile de afară se estompează. Dar nu lumea asta cernută, fragmentară, îl preocupă. E indiferent la alt decor decât al acestui cosmos colbit, la altă acțiune decât a condeiului cu penița bandajată cu ață, ce se oprește doar când trebuie alimentat în sticluta cu cerneală violetă. Tabloul ăsta mobil de afară, repertoriul străzii, nu-l intrigă, sunt de mult incidente neînsemnate, anonime. Și tocmai spectacolul ăsta, ciuntit, trezea în mine nu știu ce penibile sentimente.

De aci de jos, odată cu ecoul pașilor, trec ca pe un ecran minuscul, de pe care s-a deplasat imaginea, secțiuni de picioare; un arc de roată ce nu se învârte ci se

– Stai să văd...

Fără să lepede lectura, a brodat câțiva pași, printre stivele îndesate pe podeaua goală, spre sobă. Cu ochii pe buchile măgulitoare (mi le-a arătat), a întins mâna, undeva, într-o ascunzătoare misterioasă, ca s-o readucă imediat împreună cu un ancestral ceas cu clopot, model C.F.R. Numai așa i-am aflat cotlonul. La fel am procedat cu paharul. (Chipurile mi-era sete). Zăcea sub piciorul mesei.

Panait Mușoiu, le știe însă locul. Nu numai al lor, dar și a sutelor de autori, zidiți sub alți tovarăși de înghesuială, îngropați, amestecați într-un diabolic amalgam, cu fel de fel de maculatură. Îi nimerește – vorba dezghețatului moșnegel – cu ochii închiși.

E și un pasionat colecționar de sfoară. Îi trebuie pentru pachete. Se lăfăiește pretutindeni în chip de gheme și snopi, bobine și cunune, în diverse grosimi, calități, culori: pe ușorul ușii, pe masă, pe pachetele cu cărți, pe clanță, oriunde s-a brodit un cui, un relief.

Moș Panait – se putea altfel! – a dibăcit fotografiile. Aparțin altui veac, când pletele se integrau în panoplia credinciosului militant, când lavaliera lipită de bărbie, tindea parcă să imite grotesc, podoaba naturală a portretului plasat în loc de cinste, în toate cluburile socialiste: portretul lui Karl Marx.

– Poza asta-i din Paris.

– Cum, ai fost acolo?

– Ehei, și-n alte străinătăți! Am umblat, nu glumă în tinerețea mea. Ți-am spus că am strâns, când eram funcționar la primărie, 2400 lei. Cuăști bani, m-am ținut nu numai zece ani, dar am vizitat și o sumedenie de țări.

Capitol prețios în biografia lui Panait Mușoiu. În 1889, a plecat să asiste la Congresul „liber cugetătorilor”, organizat cu prilejul expoziției din Paris. Îl mâna dorul de instruire, de a lua contact cu civilizația occidentală, cu promotorii și leaderii atâtor curente sociale și filozofice. A stat acolo patru luni, cheltuind un leu pe zi (15 centime o supă!), frecventând cercurile avansate, citind, discutând, interesându-se îndeaproape de oameni și idei.

a iubirii; de-o religie care se adapă cu lacrimile noastre, se nutrește cu sângele nostru, se bucură la auzul suspinelor noastre, își râde de țipetele și vaietele noastre; de-o religie ce linguşește pe cel slăvit și lovește pe cel oropsit; de-o religie care ne amărăște viața, care ne chinuiește, ne muncește, ne înspăimântă, ne îngrozește; de-o religie, în fine, care ne roade inima, ne spurcă cugetarea, ne distruge voința mai înainte de-a ne arunca în groapa ce ne-a săpat!¹⁸

Istoricul Max Nettlau nu greșise, prin urmare, foarte mult atunci când remarcase că „originile mișcării [socialiste] românești au fost anarhiste”¹⁹.

*

Turnura marxistă și legalistă a mișcării i s-a datorat în principal lui Constantin Dobrogeanu-Gherea care, odată cu publicarea în 1885-1886, în *Revista Socială* din Iași a manifestului „Ce vor socialiștii români?”, a inițiat un amplu proces de lămurire doctrinară, culminând cu transformarea mișcării socialiste în partid.

În același timp, reputatul critic – a cărui gâlceavă cu anarhismul ar merita un studiu separat – a început să publice și alte lucrări, în care căuta să fundamenteze teoretic necesitatea (și urgența) dezicerii de socialismului libertar. A scris în acest sens două articole, „Anarhia cugetării” (1892) și „Diferența dintre socialism și anarhism” (1901), care, deși publicate la diferență de zece ani, ilustrează aceeași poziție de principiu: anarhismul, spre deosebire de socialismul științific marxist, este un „mare non-sens”, iar în formele sale „consecvente” și, evident, teroriste, „o boală socială”²⁰. În definitiv, concluziona Dobrogeanu-Gherea, cei care stăruiau în cultivarea acestor idei dăunătoare erau fie pur și simplu niște „degenerați”, niște smintiți, fie agenți provocatori.

Unul dintre texte, „Anarhia cugetării”, a fost repede tradus în franceză și publicat în revista *L'Ère Nouvelle* din Paris, editată de românul Georges Diamandy. Întâmpinată cu entuziasm de intelectualii marxiști francezi,

18. Mircea C. Rosetti, „Spovedania unei murinde”, în *Nuvele*, Tipografia „Românul”, București, 1882, pp. 28-30.

19. „Les origines du mouvement roumain furent anarchistes” (traducerea mea). Max Nettlau, *Bibliographie de l'anarchie*, Bibliothèque des „Temps Nouveaux”, Bruxelles, 1897, p. 202.

20. C. Dobrogeanu-Gherea, *Anarhism și socialism*, Editura Revistei „Viitorul social”, Iași, 1908, p. 21.

remarcată în termeni elogioși până și de Friedrich Engels, analiza lui Gherea, căreia o privire atentă îi putea găsi destule cusururi, nu-l avea însă și pe cel al originalității. Concluzia criticului român se înscria destul de previzibil în linia clasică de discurs pe care Karl Marx o inaugurase cu ocazia proverbialelor sale disputate cu rebelul Bakunin: anarhiștii sunt fie agenți, fie nebuni, fie răufăcători; fie toate trei laolaltă.

Nu trebuie aici omis nici faptul că miza demersului lui Gherea nu era una teoretică, ci una polemică și politică. Având în vedere că vechea mișcare socialistă din România trecuse inițial printr-o „fază curat anarhistă”²¹, este lesne de înțeles că procesul inițiat de Gherea implica atât decizia de vechile idei, cât și descurajarea eventualelor simpatii libertare. Zugrăvirea contestatarilor partidului ca teroriști, prezentarea lor ca individualiști feroce și iraționali era cât se poate de convenabilă pentru a justifica îndepărtarea indisCIPLINAȚILOR, dar mai ales pentru a demonstra necesitatea organizării ierarhice a mișcării și, de fapt, cooptarea ei în structurile politice burgheze și etatiste.

Atentatele care zguduiau pe atunci Europa, inspirate de ideea „propagandei prin fapte”, nu erau nici ele în favoarea vreunei discuții mai elaborate, iar lămuririle lui Mușoiu nu puteau decât să-i convingă pe proaspeții oameni politici de urgența delimitării de anarhiști²². „Noi ne luptăm să desființăm orânduirea aflătoare: legal ori nelegal, destul că ne luptăm”²³, avea să scrie acesta ceva mai târziu, poziție pe care o avusese și în momentul izgonirii sale din mișcare. Un prim pas în direcția înfăptuirii revoluției sociale nu putea fi, din perspectiva lui Mușoiu, decât „indiferența totală față de ceea ce este orânduit, față de regulile care slujesc lumii acum drept călăuză”²⁴, iar nu acceptarea lor, înregimentarea și

21. Constatin Graur, *Din istoria socialismului român*, Institutul de Editură „Avântul”, București, 1912, p. 10.

22. În timp ce fruntașii socialiști erau îngroziți de ideea de a fi asociați cu atentatorii anarhiști, Panait Mușoiu, probabil și din pornirea de a le epata sensibilitățile de oameni politici respectabili, a tradus și publicat la un moment dat o broșură reunind toate declarațiile „teroriștilor” Ravachol, Émile Henry, Vaillant sau Caserio, ale căror procese făcuseră senzație la acea vreme. A se vedea P. Mușoiu, *Cum se explică anarhiștii*, Biblioteca „Mișcării sociale”, București, 1900.

23. Panait Mușoiu, „Teama de urmări”, *Mișcarea socială*, nr. 7, martie 1897, p. 4.

24. Panait Mușoiu, „Școala faptului”, *Mișcarea socială*, nr. 5, martie 1897, p. 1.

zămislită totuși în subsolul ăsta întunecos, la zarea unei lămpițe cu gaz, ca acele de bucătărie fără reflector.

*

Așadar, având în vedere că o încăpere e transformată în magazie, Panait Mușoiu nu dispune pentru habitație decât de una singură. Aci e și dormitorul și sufrageria și camera de lucru și arhiva și salonul de primire. Să încercăm să v-o prezentăm, profitând de faptul că bătrânul amfitrion, scotocește printre hârtii, niște suveniruri fotografice.

Odăița asta, e mai clară. Răspunde la stradă. Pereții văruiți ajută într-o însemnată măsură luminii, strecurată din două părți: de afară prin gemulețul perpendicular pe linia trotuarului; din curtea îngustă, prin fereastra situată sub nivelul ei. Am spus că – ceea ce te izbește la întâia căutătură, e abundența cărților. Aruncate pretutindeni. Peste un soi de etajeră, sub pereții ferestrelor, pe podea, pe scaune, pe sobă, și în jurul ei. Panait Mușoiu nu face foc iarna. Mai păstrează nu știu unde, o rămășiță de lemne, aduse acum câțiva ani când s-a mutat din strada Fluierului, unde locuia la mansardă. Printr-o întâmplare am zărit soba de teracotă, mijind verde prin crăpăturile baricadei de cărți.

Când te deprinzi o țără de acest dezmăț casnic – încep să prindă contur, ca lucrurile mascate de dărâmături după incendiu – obiecte și scule indispensabile omului. Sub masă în scorbura unui maldăr de bucoavne, e pieptenele. La picioarele etajerei, în văgăuna altei stive, pasta de dinți. Unde o fi periuța? M-am ostenit, după atente investigații s-o descopăr. Era chiar pe marginea mesei, într-o fleșcăită cutie de carton, peste un strat de plicuri decolorate. Lingura de pantofi, e pe un raft al bibliotecii, cu semn de reper – un vechi și gros volum al lui Elisée Reclus: *Evoluția și revoluția*. Acolo, e locul ei.

Alte lucruri – cuțit, pahar, cană, linguriță, ceas, solniță etc. – care nu pot lipsi – mi-a fost imposibil să le adulmec. Dormeau în bârlogurile lor, printre hârtoage, treze numai la chemarea stăpânului. L-am întrerupt, din curiozitate, taman când recitea într-o revistă, un articol consacrat activității sale.

– Cât o fi ceasul?

De pildă prima încăpere, la intrarea subsolului, are numai plafon. Zidurile sunt întocmite din cărți. O scorbură croită într-o bibliotecă. Am văzut de mult, în gropile lui Ouatu, când nu se asanase mlaștina, o colibă clădită exclusiv din cutii goale de conserve, culese de pe faimosul maidan, unde se arunca gunoiul Capitalei. Laponii își sapă adăpostul deadreptul în gheață. Panait Mușoiu și-l confecționează, cu cărămizi de celuloză.

Acî, în odăița asta, e depozitul cu marfă de expedit. Tot ce a tipărit de-a lungul deceniilor, prisosul – tot ce se colectează din rămășițele edițiilor proaspete, cresc perete lângă perete, concentric. Ca un hogoac vechi ce-și îngustează orificiul, cu funinginea depusă treptat, strat peste strat. Cum se descurcă, Doamne Dumnezeule? Cum reușește să se aburce până-n plafon, în canalul ăsta strâmt, când are nevoie de vreun pachet? Și, sunt șanse ca acest horn să se contracte fatal cu un nou stoc de tipărituri!

Am îndrăznit să-l întreb. Panait Mușoiu n-a șovăit să mă dumirească. Mi-a făcut o demonstrație de alpinism cu o sprinteneală ce i-am invidiat-o. S-a ridicat slujindu-se de mâini și de picioare, luând drept puncte de reper ieșiturile pachetelor suprapuse – cu o ușurință ce-l scutea de scară, frânghie, bocanci țintuiți!...

– Bravo! Acum îmi explic de ce te ți așa de tânăr! E o gimnastică bună.

A răs.

– Și gimnastica asta și viața sobră priesc sănătății. Ia te uită, dantura mea, e teafără și întreagă. N-am stricat-o cu tutun, cu abuz de dulciuri, cu mâncare exagerată. Și astăzi iau o singură masă pe zi – prânzul. Seara nimic. Nu cere stomacul mai mult. E dresat cu regimul ăsta. Să nu crezi că mîncând peste obișnuință îmi face rău. Dar n-am nevoie. Fug de inutil, de tot ce-i nărav, exces. La 75 ani, nu mă servesc de ochelari și slavă Domnului – nu-i zi, nu-i noapte să nu le petrec cu lectura și condeiul. Iaca ultimul meu manuscris.

Îmi întinse un teanc gros de firișoare albastre – hârtie decolorată cu muchile îngălbenite, pe care se înșiruie o slovă minusculă, corectă, citeață. O slovă

participarea la jocul politicii de stat. „Vă închinați la calea legală”, le reproșă el politicianilor socialiști, „când legalitate înseamnă a îndura toate mizeriile organizării de azi, a nu clinti nimic din bazele pe care stă eșafodajul de rele”.²⁵

Nici pe Dobrogeanu-Gherea nu l-a menajat „cuviosul Panait”, replica sa în ceea ce privește articolele dedicate de acesta „anarhiei” fiind cât se poate de tăioasă:

Marele nostru critic și dialectic distins, care întrebuițează atâta obiectivitate și cumpătare când vorbește de alte categorii sociale, nu găsește altă expresie cu care să categorisească o sumă nedeterminată de inși, pe care o convenție omenească i-a numit „anarhiști”, (...) decât expresia de smintiți. (...) Înțeleg ca marele critic și dialecticianul distins, a cărui activitate e de obicei luminoasă, să treacă câteodată și prin eclipse. Înțeleg ca puterea de concentrare să nu-i fie lipsită de margini. Dar nimeni nu-l silește să-și dea... oboseala minții pe față. Nimeni nu-l silește de-a nu pune punct, mai înainte de-a aduce vorba de „anarhiști”.²⁶

Mușoiu nu s-a lăsat deci copleșit de afurisenia pronunțată de mai-marii partidului, chiar dacă aceasta a însemnat o vreme îndepărtarea lui din presa socialistă, dar și interdicția de a fi primit în cluburile muncitorești din țară²⁷.

În 1895 a scos împreună cu Panait Zosîn *Carmen Sylva*, o revistă literar-științifică, iar în 1897 *Mișcarea socială*, publicație care anunța deja ca format, direcție și colaborări *Revista Ideei*, cea mai importantă revistă anarhistă de la noi. În paginile *Mișcării sociale* au început să publice, de pildă, utopistul Iuliu Neagu²⁸, pe atunci încă foarte tânăr, dar și prietenul lui Mircea Rosetti, poetul simbolist Mircea Demetriade, cel care ne-a lăsat unul dintre cele mai sugestive

25. Panait Mușoiu, „Nereușita socialismului”, *Revista Ideei*, nr. 8, iunie 1901, p. 114.

26. Panait Mușoiu, „Etichete”, *Revista Ideei*, nr. 9-10, 1908, p. 129.

27. „Organizațiile muncitorești din țară, și cele aflătoare, și cele închipuite pentru prilej, în urma unor instigări, au votat moțiuni care mă excludeau de pretutindeni, pe totdeauna, din sânul lor, ca de opinii prea radicale. Nici n-am zâmbit, nici nu m-am întristat: mi-am căutat de treabă înainte precum am înțeles.” Panait Mușoiu citat în A. Gălățeanu, N. Gogoneață, *Panait Mușoiu*, Editura Politică, București, 1970, p. 40.

28. A se vedea Iuliu Neagu-Negulescu, *Arimania sau Țara Buneiînțelegeri*, Editura Pagini Libere, București, 2018 (prima ediție apărută în 1923).

manifeste ale anarhiștilor români de atunci: „Bunul trai pentru toți. Pentru toți frumosul. Slobod individul. Slobodă comuna. Slobodă iubirea...”²⁹

Fără a-și asuma fățiș eticheta de „anarhist”, Panait Mușoiu nu lăsa totuși foarte mult echivoc în privința perspectivei pe care o îmbrățișa: un socialism fără șefi și, mai ales, un socialism fără dogme fixe, fără ierarhii, fără „taine” și fără preoți care să le administreze. „Când chestia socială va fi luată în dezbatere de fiecare familie, de fiecare ins”, scria la un moment dat Mușoiu, „când nu va mai fi localizată, ori dată pe mâna unor reprezentanți străini, când vor lipsi preoții unei credințe, fiindu-și fiecare sieși preot pentru ideile sale, chestia socială va fi aproape de dezlegare, chiar dezlegată”.³⁰

Probabil că întregul efort făcut de Gherea pentru a denunța influența malignă a anarhismului a avut un efect invers asupra proscrisului Mușoiu. Dacă în 1892 acesta era, după cum am văzut, mai degrabă preocupat de tălmăcirea *Manifestului comunist*, putem spune fără ezitare că în anii care au urmat ecourile viziunii libertare au devenit tot mai pregnante în textele, traducerile și publicațiile sale. Nu în ultimul rând, corespondența, amicitțiile și afinitățile sale intelectuale au oglindit și ele destul de fidel apropierea lui Mușoiu de filozofia și de mediile anarhiste.

Pe de altă parte, dacă putem lesne ghici că idealul „cuviosului Panait” era, până la urmă, „*Anarhia*”, îi putem înțelege și rezerva de a îmbrățișa o etichetă care fusese instrumentată împotriva lui cu destulă rea-credință, mai ales de către apărătorii ordinii pontificale și ai disciplinei de partid. Întreaga sa viață a refuzat, de altfel, vreo afiliere explicită sau vreo etichetă care i se punea din afară – și nu au fost puține.

Mai apropiat pare să fi fost Mușoiu de noțiunea ceva mai cuprinzătoare a „socialismului integral”, termen folosit inițial de Benoît Malon³¹ și îmbrățișat ulterior și de istoricul Max Nettlau, unul dintre corespondenții lui Mușoiu.

29. Mircea Demetriade, „Voiți!”, *Mișcarea socială*, nr. 3, martie 1897, p. 1.

30. Panait Mușoiu, „Apare evident”, *Mișcarea socială*, nr. 34, dec. 1897, p. 1.

31. Benoît Malon (1841-1893), fost comunard, refugiat ulterior în Elveția, i-a susținut pe Mihail Bakunin și James Guillaume împotriva lui Marx și a socialiștilor etatiști. A fost membru al Federației Juriene și, pentru o vreme, anarhist.

iute, mai îmbolditor, al mișcării din jurul organului ieșean *Muncitorul*, unde și Mușoiu activase prin 1887... Din când în când, sărbătorește, Gherea.

– Agitată vreme! – evocă bătrânul. Făceam de toate. Orânduiam adunările, culegeam date pentru diferitele conferințe, mă ocupam cu *Munca* unde scria și Zosin, citeam, mă repezeam în provincie, în centrele unde se activa. Mai târziu, pe la 1890, am înființat *Revista Ideii*. Locuiam într-o odăiță la Oesterreicher și n-aveam o clipă de liniște, fiindcă și ziua și noaptea se perindau prietenii. Ba unii dormeau la mine, câte trei și patru, când n-aveau unde. Fiindcă eram sever, bunăoară ceream și celorlalți să nu bagatelizeze treaba, să studieze metodic problemele: fiindcă mă împotriveam ori de câte ori constatam câte ceva de mântuială – m-au poreclit „anarhistul”. De asemenea, și pentru viața mea cumpătată – nu beam, nu fumam, nu-mi prăpădeam vremea în petreceri, conduită respectată până astăzi – m-au mai dăruit cu o poreclă: „Cuviosul Panait”. Frământată epocă! Minunată epocă! – exclamă bătrânul, aruncând fără voie o privire asupra maldărului de cărți și reviste, grămădite în încăperile minuscule.

Adevărat! am meditat, însoțindu-i raita, așezat pe cerga uzată până la urzeală (din ce an o fi!) –, frumos netezită când s-a sculat, și a deretecat, ca în fitece dimineată și casa și curtea.

Acuma de abea, stând pe patul scund, am descoperit – o minune! – că există și scaune. Cum naiba să le ghicesc? Zăceau sub nămeți de volume, diguite jurîm-prejur. Asta-i destinația lucrurilor. Fără excepție. Chiar patul are menirea asta diurnă. S-ar zice, că abia așteaptă să scoboară stăpânul, ca să sară terfelogeale pe cergă, ca pisicile.

E un interior, ca un rebus. Cu o doză copioasă de răbdare, reușești în cele din urmă să-l dezlegi. Să descoperi în talmeș-balmeșul extraordinar, o închipuire de rânduială, un fel de ordine – și gospodărească, și imaginativă și cosmologică, ce-i dreptul grozav de personală. Așa te familiarizezi, pe îndelete, cu arhitectura lăuntrică a furnicarului. Cărăriua asta sucită, meterezele misterioase, tainețele – închipuie numai pentru spectatorul neinițiat, profan – haos. Pentru cei obișnuiți, bătătura e familială.

E singura mobilă vizibilă. S-a găsit pentru dânsa – vai! cu câte cazne, desigur – un spațiu taman pe dimensiune.

– E o lecuță bătrân! – m-a informat cu o parafă de orgoliu în glas, în vreme ce un zâmbet copilăresc îi încrețea colțul ochilor. – Îi am din 1890. Râse încet, ca de o șotie nevinovată... Mi l-a dăruit Lambriu (cine o fi?) Știi, a fost director la hotel „Dacia“... (Aa! Așa da!)

– Pat istoric, domnule Mușoiu!

– Ha! ha! ha! – curat istoric. Lambriu era atunci în mișcare... Venea la toate întrunirile noastre... Patul e contemporan, ca să zic așa, cu *Revista Ideii*. Te rog s-o răsfoiești. Poftim.

*

Un salt îndărăt. Într-o epocă de freamăt și exaltare. Altă etapă. Panait Mușoiu a venit la București. Își găsisse destinul. Va lupta pentru muncitorime. De la caietul cu versuri stângace, trecuseră câțiva ani. I-au folosit. Panait Zosin, marxistul din Botoșani; Iosif Nădejde la Iași; Ibrăileanu, Eugen Vaian, Hamangiu, Raicu Ionescu – care militau la Școala Nouă – i-au fost mentori. E pregătit acum. Va căuta să înfiripe și în capitală, unde mișcarea era anemică, în fașă, o organizație care să nu fie mai prejos decât aceea serioasă, matură, din Moldova.

Fierbe într-ânsul vinul tinereții, nu-și va precupeți nici puterile, nici munca. Se va hărăzi cauzei trup și suflet.

Iată-l la cafeneaua Oesterreicher, din pasajul Victoria. Local de a treia mână... O odăiță dindos... Lampă cu sticlă afumată... Patron cumsecade, paternel, mândru de tacâmul ăsta hirsut, care exhiba un vocabular savant încins în discuții vehemente, în jurul mesei pe care abureau ceștile cu ceai... Constantin Mille, sclivisit, considerat de buldogii mișcării diletant, fiindcă-i plăcea să improvizeze, neglijând „metoda“, pregătirea documentată... Ioină Nădejde, și dânsul mutat în preajma lui '89 în București, minte organizată, dascălească, muncitor, gata să inițieze și să instruiască pe oricine, fără să trădeze vreodată un semn de săcăială. Anton Bacalbașa, mușcător, arogant, veșnic în căutarea unei combinații de revistă... Arare Vasile Morțun, tumultuos, darnic, aducând cu dânsul suflul mai

Într-o conversație cu pacifistul Eugen Relgis din anii '30, Nettlau sublinia tocmai convergența, din punctul său de vedere, dintre idealul „*Anarhiei*” și ideea „socialismului integral”:

Un socialism peticit, cu reforme economice fragmentare, un socialism în care oamenii ar fi siluiți după metoda patului lui Procust, nu va avea niciodată puterea să producă oameni liberi din punct de vedere intelectual și moral, într-adevăr solidari din punct de vedere social. (...) Numai anarhiștii, prin cutezătoarele generații de la Godwin până la Proudhon, de la Max Stirner, Bakunin, Reclus până la Kropotkin, Malatesta și atâția alții, au susținut totdeauna idealul deplin: socialismul integral. (...) Tocmai pentru că *libertatea* și *solidaritatea* nu pot fi recunoscute decât prin anarhie, eu sunt – din punct de vedere *socialist* – pentru acest socialism integral.³²

Nu este cu totul lipsit de importanță în acest context nici faptul că întreaga discuție pornise de la o întrebare despre „amicul Mușoiu” și despre anarhiștii din România, cărora bătrânul istoric le acordase un spațiu generos în *Bibliografia anarhiei*, lucrare apărută la Bruxelles în 1897.

În perioada în care Nettlau își redacta probabil vestita bibliografie, Panait Mușoiu călătorea prin Europa, drămuindu-și puținii bani adunați cât fusese slujbaș la primăria din Roman, dormind pe străzi sau în aziluri de noapte și încercând să-și facă o impresie despre luptele și mișcările sociale din țările pe care le străbătea.

În Belgia, de pildă, l-a cunoscut pe faimosul geograf și anarhist Élisée Reclus, care susținea prelegeri la Universitatea Liberă din Bruxelles. Acesta se pare că i-a descoperit lui Mușoiu scrierile lui Henry David Thoreau³³, care, alături de Cernișevski, a și devenit unul dintre autorii săi de căpătâi³⁴.

32. Eugen Relgis, „O duminică printre libertari”, în *Zece capitale*, Editura Socec & Co. S.A.R., București, 1947, pp. 151-152.

33. A se vedea Iuliu Rațiu, „200 de ani de la nașterea lui Henry David Thoreau”, <https://tribuna-magazine.com/200-de-ani-de-la-nasterea-lui-henry-david-thoreau/>.

34. În preambulul traducerii sale din Thoreau, Mușoiu nota: „Henry David Thoreau, unul dintre autorii mei favoriți, dacă nu cel mai favorit, Cernișevski rămânând, firește, pe pedestalul lui,

REVISTA IDEEI

1909. No. LXXXVII. 8.

București, Strada Turturelelor, 35.

IN MEMORIA LUI FERRER

Întors în țară, a înființat *Revista Ideei*, cea mai longevivă revistă anarhistă de la noi, apărută sub atenta sa grijă și îndrumare între 1900 și 1916. Numele revistei îi fusese sugerat într-o discuție de „Macedonski, delicatul poet”³⁵.

Același delicat Alexandru Macedonski contribuise la primul număr cu o proză scurtă³⁶ în care pleda, mai mult sau mai puțin voalat, în favoarea nesupunerii și a dezertării din armată, reușind să stârnească rumoare, mai ales prin pasajele în care trata de „demență” și „isterie eroică” virtuțile militare și devotamentul față de tron și țară.

Nu este de mirare, prin urmare, că publicația a fost luată imediat în vizorul Siguranței. Însuși ministrul de interne de atunci considera că circulația revistei trebuie împiedicată cu orice preț, „astfel încât anarhismul distructiv să nu fie impulsivat”³⁷.

Deși programul anunțat de Panait Mușoiu – „îmbogățirea literaturii românești cu ce s-a scris mai de seamă în literaturi străine”³⁸ – era departe de înflăcăratele apeluri la revoluție socială care anunțau de regulă apariția publicațiilor anarhiste³⁹, revista trimitea destul de clar, prin titlul pe care-l purta, către idealul

neclintit.” A se vedea Henry David Thoreau, *Walden sau viața-n pădure*, trad. Panait Mușoiu, Biblioteca Revistei Ideei, București, 1936, p. 3.

35. L. Leoneanu, „De vorbă cu Panaite Mușoiu”, în Tiberiu Avramescu (ed.), *Amintiri literare...*, p. 261.

36. Alex. Macedonski, „Din carnetul unui dezertor”, *Revista Ideei*, nr. 1, 1900, pp. 4-5.

37. A se vedea Martin Veith, *Unbeugsam - Ein Pionier des rumänischen Anarchismus - Panait Mușoiu*, Verlag Edition AV, Lich/Hessen, 2013, p. 308.

38. „Un plan de lucru”, *Revista Ideei*, nr. 1, 1900, p. 8.

39. De exemplu, în *Răzvrătirea*, publicație care apăruse pentru o scurtă perioadă la Focșani în 1891, impetuoșii redactori își anunțau astfel intențiile: „Vom striga sus și tare că într-adevăr suntem anarhiști, că suntem destructori, însă destructorii acestei ticăloase stări de lucruri,

cărților, împrumutate, cumpărate din lefșoara modestă. Ce nebănuite zări izvoarăsc din pagini! Între Moldova, în poiana căreia își făcea vacul, și grădina de lângă gară, stârnită arare de răscolitorul țipăt al locomotivei abia introduse – e un univers nou ce se înalță și se revarsă miraculos. Și asta cum? Cu vrăjitoria câtorva slove tipărite. Strașnică născocire, cartea! I se va consacra ei. De atunci datează spiritul lui de economie. Tot ce câștigă e pentru carte, pentru instruire.

– Cu 2400 lei, strânși atunci pitac lângă pitac, am trăit 10 ani – îmi împărtășește cu mândrie. Nu i-am irosit pe fleacuri, ci pe lumină!

Am lăsat caietul cu versuri oxidate, reluând explorarea subsolului, în vreme ce vioiul bătrân, cu o surprinzătoare dexteritate extrăgea din uluitorul bric-à-brac, piesele cronologice ale carierei și vieții sale. Am clătinat încă o dată capul. Omulețul ăsta cu mustață mișoasă de bumbac, pe care-l socoteam fiindând într-o lume aeriană, circulând pe un plan fără dimensiuni – și-a durat acasă, un sistem de trai tare încâlcit. Firul de borangic desfășurat afară, întins între cele două puncte ale realității stricte: tipografia și poșta – e înăuntru, în vizuină, un ghem, complicat până la amețală. Sau poate, e un efect de optică a noastră! Un miraj! Incapacitatea de a judeca dintr-odată, cum am mai spus – de a măsura la o scară adecvată – o factură de viață deosebită de a ta. Apucături, gesturi, reflexe, ce nu corespund.

Prima impresie a contactului cu acest loc e una de ridicolă dezorientare. Am căutat un scaun. Ioc. Bătrânul nu s-a sinchisit. Își vedea de o treabă, într-un svon de foșnet ce-l distrăgea de la banalul oficiu de gazdă. N-ar fi găsit curios dacă mă cocoșam pe un raft, dacă transformam în taburet unul din numeroasele pachete cu cărți risipite pretutindeni. Asta-i mobila lui. Ca în șopronul unui arheolog unde bolovanii și lespezile servesc natural drept bănci sau fotolii.

Cred că, întorcând la un moment dat capul, a fost surprins de inaptitudinea mea. M-a întrebat candid :

– De ce nu iei loc!

– Hm!...

– Șezi pe pat.

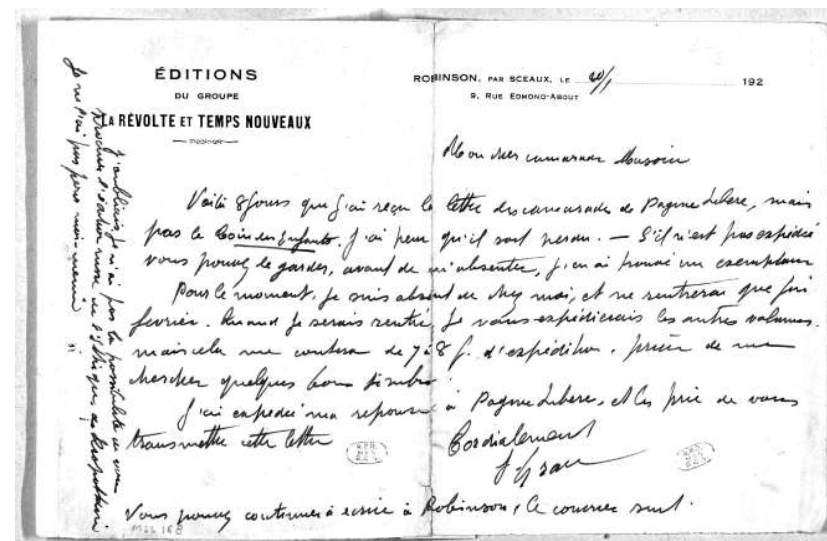
Aș vrea să vă introduc în intimitatea lui Panait Mușoiu. Căci o prezentare a căminului sui generis, e o prezentare a amfitrionului. Nu încă un aspect, ci încă o trăsătură a lui, un element esențial ce întregeste portretul, îl sudează de fond, îl armonizează cu ambianța. Ca două oglinzi paralele, interiorul ăsta răsfrânge gazda și viceversa.

Aș vrea, dar e tare greu. Mi-ar trebui un bedecker de muzeu, în stare să mă inițieze în misterul unor lucrări dintr-un leat străvechi, anacronice. Mi-ar trebui multe ședințe de familiarizare, ca pentru o regiune străină, unde viiază altă rânduială gospodărească, alt sens al formelor și orientării. E nevoie să uiți o deprindere a legilor de habitație obștească, să cauți să-ți apropii una nouă, ca Robinson obligat să-și însușească din epave și năsociri – disparatele amănunte ale adăpostului.

E un plan de sălășluire, instinctiv altul. E răsturnat. Te îndrepti spre ușă și te lovești de un perete de cărți, clădit în rama canatului. Vrei să faci lumină, și afli că lampa e sub pat. Ca să te speli, musai nevoie să evacuezi cuveta de sumedenia de tomuri și caiete. E o insulă cu ascunzișuri și trape, unde deceniile păstrătoare și împlinitoare au strâns fără să lărgească spațiul, obiect peste obiect, bucoavnă peste bucoavnă, vechitură peste vechitură.

El, care știe totuși rostul și locul fiecărui lucru e în stare să-și reconstituie cu amintirile astea prăfuite zdravăna lui existență. De la caietul cu poezii de acum șaizeci de ani până la transpunerea lucrării de psihologie abia terminată. Ca pâraiele sahariene când deasupra, când sub nisip, etapele acestei vieți active și singuratică se pot înnađi din vestigiile vizibile sau ba, pitite sau la iveală – numai cu sfortarea unei evocări.

Iată în mâna vigurosului bunic, filele îngălbenite, înregistrând primii pași pe plaja scrisului. De unde le-a scos? Cum a izbutit să le smulgă acestui haos? E secretul lui. Cei șaptezeci și cinci de ani n-au ofilit în memoria sa imaginea adolescentului, slujbaș la primăria din Roman, în sufletul căruia svăcneau ca într-un mugur, sevele unei vieți ahtiate de buche rodnică, de elanuri nobile. Arde într-ănsul dorul de instruire, se perindă pe sub ochii lui lacomi avalanșa

de solidaritate și libertate care-i anima pe libertari. „Ideea” lui Mușoiu era însă mai puțin o dogmă încremenită, cât o „forță vie”, căci, lămură el, „viața e ceea ce ne interesează în primul rând pe noi”, iar de „norme, de rețete, de reguli prescrise pururi ne vom feri”.⁴⁰

Cu toată ostilitatea, șicanele și suspiciunea autorităților, *Revista Ideei* s-a bucurat de o largă răspândire, fiind una dintre puținele tribune rămase pentru ideile revoluționare și radicale după destrămarea mișcării socialiste, odată cu trecerea frunțașilor socialiști la liberali⁴¹; aceiași frunțași, de altfel, care-l expulzaseră pe Mușoiu din mișcare cu câțiva ani înainte pentru presupusele sale deviații anarhiste.

Multe dintre materialele apărute de-a lungul anilor în *Revista Ideei* erau preluate și traduse din publicațiile anarhiștilor francezi, mai cu seamă din *Les*

sfărământorii societății capitaliste, a proprietății individuale și a tuturor așezămintelor de legi și de stăpânire. (...) În locul proprietății individuale, voim proprietate comună; în locul stăpânirii, anarhie. Trăiască anarhia!” A se vedea „Program”, în *Răzvrătirea*, anul I, nr. 1, 21 iulie (2 august) 1891, p. 1.

40. Panait Mușoiu, „Ca să ne facem înțeleși”, *Revista Ideei*, nr. 1, 1900, p. 1.

41. În 1899, liderii PSDMR au trecut în bloc la liberali, eveniment cunoscut drept „trădarea generoșilor”. Mișcarea socialistă din jurul PSDMR, grav afectată de plecarea conducătorilor partidului, a început să se reorganizeze câțiva ani mai târziu în jurul cercului „România Muncitoare” din București.

Temps Nouveaux. Revista era editată de Jean Grave, cunoscut critic anarhist și unul dintre cei a căror influență asupra tinerilor socialiști români fusese îndelung deplânsă de Constantin Dobrogeanu-Gherea. De altfel, Panait Mușoiu și Jean Grave au corespondat multă vreme, iar Iuliu Neagu, colaborator apropiat al *Revistei Ideei*, a și publicat câteva scurte materiale în *Les Temps Nouveaux*.

O altă publicație anarhistă cu care *Revista Ideei* a avut relații strânse a fost faimoasa *Freiheit* a lui Johann Most, care apărea în Statele Unite. Din grupul adunat în jurul revistei *Freiheit* au făcut parte o vreme Emma Goldman și Alexander Berkman, dar și câțiva anarhiști din România, Moriss Maier și N. Finkelstein, care trimiteau corespondențe regulate la *Revista Ideei*.

Revista Ideei a avut mai mulți abonați și corespondenți din Statele Unite de-a lungul timpului, mai ales dintre anarhiștii români de origine evreiască care emigraseră în număr mare la începutul secolului XX peste ocean. Unul dintre aceștia, Joseph Ishill, odată ajuns în Statele Unite, a înființat o editură anarhistă, publicând câteva superbe ediții ilustrate dedicate lui Kropotkin, fraților Reclus, lui Eugen Relgis, Emmei Goldman sau lui Oscar Wilde. Ishill a rămas, de altfel, unul dintre cei mai cunoscuți și apreciați tipografi și editori libertari din toate timpurile.

În 1916, în ajunul intrării României în război, apariția *Revistei Ideei* a încetat brusc, cel mai probabil din ordinul autorităților, interesate să suprimе publicațiile considerate radicale. Dincolo de precauțiile legate de iminenta intrare în conflict a României, numeroasele materiale antimilitariste și ostile războiului care apăruseră în paginile revistei au jucat, cu siguranță, un rol important în decizia închiderii publicației.

Mușoiu și-a continuat însă munca de editor și traducător, chiar dacă ulterior revista nu și-a mai reluat aparițiile. Primul titlu pe care l-a scos imediat după încetarea războiului a fost *Dumnezeu și Statul* a lui Mihail Bakunin. Varianta românească din 1918 este unică, traducerea lui Mușoiu cuprinzând fragmente care nu se regăsesc în edițiile clasice ale lucrării. Intenția sa fusese tocmai aceea de a alcătui o ediție de referință a celebrului text.

Și de vrei să bruschezi formele, apeși deadreptul clanța, fără să bați. Nu vei stârni nicio mânie, nicio observație.

– Bună dimineața?

Iată-l în ținută de Moș Crăciun domestic: cămașa de noapte desfăcută la gât, lungă până-n podea, ce divulgă doar când Panait Mușoiu umblă, papucii cafenii de pâslă găzduiți sub poale ca niște pui sub cloșcă. Am străbătut un sector de întuneric, adică încăperea de la intrare.

– Încet, bagă de seamă – a exclamat bătrânul, cu reflexia mecanică a unui ghid, indicând turistului, din obișnuință, vre-un accident de teren. N-a adăugat, potrivit clasicei scuze: „e cam incomod la mine“. Pentru dânsul totul e natural și bine rânduit. Nimic nu-l stingherește. Existenței lui fizice i se potrivește cu prisosință acest cadru modest, numai obstacole, unghere, lucruri vraște. S-a adaptat. I-am urmărit cu admirație pașii mărunți, alunecând pe pârtia îngustă dintre stanele de cărți și pachete, bolovănite ca după cutremur, înghesuie miraculos în cele două odăițe cât gheretele de pâine. Nu înlesniri de astea râvnește. Dincolo de colțul mesei troienit de asemeni cu hârtoage, hârtii, puzderie de nimicuri uzate; dincolo de ferestruicile ce-i țarmuresc orizontul taman până-n șanțul trotuarului unde chiftesc zoile – e adevărata, e imensa lui lume.

Reflexul ei năzdrăvan, iată-l închegat în miile de volume și bucoavne din rafturi și podele, pe care le-a citit, le-a tradus, le-a editat, le-a popularizat.

Ce importă dulapul, fotoliul, lampa electrică, patul bun, baia – zadarnicele accesorii ale epicureismului modern – față de voluptățile spirituale ale lui Auguste Boyer, autorul *Evoluției substanței*, Combes și Djeddet (*Premergători anarhiști*); Deshumbert (*Morala întemeiată pe legile naturii – Raiul și Iadul – Dureri și bucurii*); Paul Gille (*Filozofia demnității omenești*): Victor Segno (*Legea mentalismului*); Jean Marechal (*Progresul omenesc*) – și alți gânditori, din lucrările cărora Panait Mușoiu a răspândit în proprie tălmăcire peste două sute de opere!

Restul e fandoseală. Deșertăciune.

morală a blândului revoluționar, dușman al pompei și comodității. Cercetați mansardele și subsolurile periferice. Nu a tuturor periferiilor, ci ale uneia numai, Negru, unde a ancorat de multe decenii, predilecția topografică a singuratecului cărturar..

Eu așa l-am dibuit. Am întrebat în cartier, de un moșnegel cu haină albă tivită cu șiret de culoare închisă, buzunarele umflate de broșurele, cravată nu înnodată ci petrecută simplu pe sub guler – ah! reminiscențele neglijenței rebele! – și mi-a fost suficient. N-a trebuit să împlinesc portretul cu alte trăsături (statură mică, musteață albă stufoasă, sprâncene idem, ochi albaștri, ten trandafiriu).

Mi s-a tras un cerc în jurul unei zone din preajma Halei Traian. „Pe acolo îl găsiți.”

Nu interesează cât a durat explorarea, coborând și urcând. Dacă aș fi cunoscut detaliul că Panait Mușoiu e de câțiva ani sub zodia subsolului – economiseam firește și gleznele și respirația. Important e că l-am găsit. La extremitatea străzii Popa Soare.

Am descins în sfârșit, ultimele câteva trepte, ca într-o lumină ce se degradază. Și e devreme totuși. Oltenii încă au coșurile pline; căruța cu gheață nu și-a isprăvit rondul; până deasupra creștetului, soarelui îi mai trebuia câteva bunicelce ceasuri. Aci jos, în subsol, e umbră, e crepuscul.

Cioc! Cioc! N-a întrebat de după ușă cine-i acolo, n-a săgetat o privire pe sub jurnalul gălbenit ce acoperă ferestrele. Nu-s pentru el atari gesturi prevăzătoare. Înțeleptul nu se ferește de nimeni. Între viața lui domestică și cea exterioară nu se interpun nici lacăt, nici ură, nici ziduri, nici bănuială. Poftim! – cheia e pe dinafară. A uitat sau a neglijat s-o scoată peste noapte. A dormit totuși senin, ca omul cu cugetul împăcat, pe care o lungă experiență l-a învățat că nu zăvorul de turci e dătător de somn pașnic. Din stradă, de te chinăsești, până jos unde-i ferestruica stropită cu noroi, ca un obraz de șoltic – și dacă stai o leacă să străpungi mohorala, (e recomandabil să ștergi sticla cu palma) – îl poți surprinde pe Panait Mușoiu asupra tainelor lui cotidiene. Scrie.

Walden sau Vieata-n pădure Tipărit la finalul lui 1918, volumul

apărea într-un context istoric și social frământat, marcat de revoluția din Rusia, de sfârșitul ocupației germane, de lipsuri și de represiune, dar și de speranțele trezite de noul stat român, a cărui suprafață era, de acum, dublă. Publicând un text care

denunța tocmai „superstiția statului”,

caracterul său opresiv, mistificator și nefast,

Panait Mușoiu punea, cu sau fără voie, un

neplăcut bemol la corul triumfalist al celor

care, din vârful unei cumplite hecatombe

de vieți omenеști, sărbătoreau în numele

statului, națiunii și lui Dumnezeu o amăgi-

toare unire. Nici că-și putea alege un moment mai propice și o scriere mai nimerită „cuviosul Panait”.

Pe lângă activitatea de publicist în presa vremii, Panait Mușoiu a continuat

să traducă și să publice timp de aproape trei decenii după încheierea războiului

texte „reputate primejdioase pentru tihna socială”⁴². În colecția de broșuri

și cărți care a continuat *Revista Ideei* au apărut de-a lungul timpului peste

o sută de titluri, în marea lor majoritate traduceri sau prelucrări din autori

ca Cernișevski, William Morris, John Stuart Mill, Bertrand Russel, Friedrich

Engels sau Maeterlink. O bună parte dintre publicațiile sale au fost însă

dedicate „clasicilor anarhiei”, – Bakunin, Kropotkin, Stirner, Coeurderoy,

Sébastien Faure, Malatesta, Henry David Thoreau, Bernard Lazare, Han

Ryner, Johann Most, Paraf-Javal etc. – *Biblioteca Revistei Ideei* devenind astfel

prima (și cea mai cuprinzătoare) colecție de literatură anarhistă în limba

română. De altfel, multe dintre traducerile publicate de Panait Mușoiu au

42. Tudor Arghezi, „Panait Mușoiu”, p. 713.

CUPRINSUL

Prezentare de P. Mușoiu	Pag. 3-4	Preocupări mai înalte	291-300
Maurice Maeterlinck	7-9	Veniți inferiori	309-321
Der Nati Federer	11-12	Primitii locuitori	343-369
Ralph Waldo Emerson	23-26	Animale de iarnă	361-377
Vieța-n pădure: Economie	27-18	Lacul iarnă	374-39
Prezențele Sărbărilor	134	Primăvara	392-41
Unde am trăit și pentru ce am trăit în această loc	135-15	Incheiere	419-43
Lectură	Pag. 157-171		
Zgomote	172-192		
Singuratețe	193-205		
Visitatori	205-223		
Cîmpul de iasole	224-238		
Satul	239-249		
Lacurile	247-279		
Ferma băker	283-290		

TĂLMĂCIREA lucrării de față însumată în cursul vremii
intercalare de săptămîni petrecute într-o dialectare nespusă, intru
și de peregrinări ca și se poate de îndămnosă popasuri:
La vica surorii mele Măndia Colonel Protopopescu.
Soroșari-lăși: Octombrie 1924
La devotatul și neuitatul Octav Lupascu, Botoșani. Noembrie 1924
La fiul mien Azur P. Mușoiu, Mangalia. April 1929.
La soții Andrei și Lucreția Panaitescu.
Slatina-Prahova. 14-22 Ianuar 1931
La Adolf Kessler, Brașov. 19-27 August 1931.
Cu Lilly Teodorescu, la Mitică Gh. Lica
Fălgăioaca-Vlașca. 11-17 Septembrie 1931
9-27 Octombrie 1931. București.
Confruntarea și revizuirea fundamentală a textului:
La Pictorul Alexandra Yuda, Ploiești. 5-28 Mart 1932.
La căminul de odihnă al scriitorilor din Simbăta de Sus-Făgăraș
August 1932. Căminul din Bugești, Iuliu 1933
Tipărirea: August 1935 - Mart 1936.
Tipografia Finanțe și Industrie, București
P. MUȘOIU

fost și primele ediții apărute în România – de pildă *Walden*-ul lui Thoreau – și multe au rămas singurele versiuni în limba română.

Toată această muncă este remarcabilă dacă luăm în considerare atât mijloacele modeste cu ajutorul cărora a fost susținută, cât și faptul că autodidactul Mușoiu, lipsit de o educație formală, marginal și neafiliat vreunei forțe politice, și-a continuat neabătut activitatea întreaga viață, reușind să traducă, să tipărească și să răspândească sute de texte în mii de exemplare.

Nu a încetat să scrie și să publice nici în ultimii săi ani de viață, atunci când, uitat aproape cu totul, intrase în „zodia subsolului”, fără a-și pierde însă nimic din seninătatea și înțelepciunea de veritabil ascet al „Ideii”. Așa l-a găsit și Filip Brunea-Fox, care l-a vizitat în 1939 în pivnița sa din strada Popa Soare, care-i slujea de casă, depozit și bibliotecă și care, cu șirurile și pachetele de cărți îngrămadite peste tot, îi făcuse oaspetelui impresia unui misterios și întortocheat labirint cărțurăresc. Singuraticul și „inactualul” anarhist trăia aici călugărește și continua, idealist și neabătut, să corecteze texte și să pregătească pachetele cu broșuri pentru expediere.

„Mag al propriei euforii”⁴³, după cum îl descria Brunea-Fox, Panait Mușoiu a fost, până la urmă, un spirit inclasabil, greu de prins în formula unui partid și chiar a unei mișcări, un fel de refractar, un om care, prin temperament și înțelegere, nu a putut niciodată să adere la vreo dogmă exterioară și care și-a urmărit idealul așa cum și-a trăit și viața: liber, simplu, senin și nesupus.

„Superioritatea lui incontestabilă asupra multor muritori iluștri”, scria și Tudor Arghezi, „a fost că și-a trăit viața cum a voit el.”⁴⁴

Adrian Tătăran

43. Cl. Panțiru (Filip Brunea-Fox), „În subsolul lui Panait Mușoiu”, *Contemporanul*, 1939, p. 10.

44. Tudor Arghezi, „Panait Mușoiu”, p. 714.

N-ai o fotografie a lui Panait Mușoiu? Ca să-l recunoști nu-i nevoie de un atare document, nimerit pentru mine sau dumneata – fapte fără caracteristică, uniforme. Îl puteți repera, după un semn din afara persoanei sale. Căci trebuie să știți, acest înțelept a ridicat simplitatea în ce privește bunurile lumești, la rang de dogmă – și că în consecință, bătrânelul ce poartă mereu aceeași haină închisă în anotimpul negurei și ploii – aceeași haină albă chiar din pragul primăverii – e dumnealui. Sunt lesne memorizabile, indiciile astea vestimentare. Se impun chiar ele atenției, ca o particularitate veșnică proiectată. Sar în ochi.

Dacă mai adăugăm amănuntul că vechile straie de in sunt tivite de la rever până-n poale cu șiret negru – cum se conturează cu o dungă groasă de tuș un desen palid – cred că ni se oferă maximul mijloacelor de identificare. E singurul costum de vară în acest gen, din București. Te pomenești că și din țară, dacă n-am bănuî în provinciile cu oțetari și tradiție a naftalinei – niscaiva rare exemplare asemănătoare. Între ele s-ar putea trage o linie de unire istorică, fiindcă probabil croiala lor aparține aceleiași obârșii... idealiste.

Aceste dichisuri de ținută nu sunt – ferit-a sfântul! – marca vreunei deșarte originalități. Nu. Ele ar fi mai curând, expresia devenită tic, leitmotiv – a unei neștirbite stări de spirit – de pe vremea când lavaliera, pălăria calabreză, pletele așa zise rebele, constituiau elemente de demarcație socială. Cu cât mai pronunțate, cu atât mai ostentative, mai doctrinare. Anevoie revii la bătrânețe, asupra unor obiceiuri în care doarme și poate palpită încă, un trecut generos. Un trecut de patos, de burzuluială, de credințe învăpăiate, de gesturi aprige – proiectat pe un decor de caschete și bluze proletare. E greu desigur lui Panait Mușoiu să renunțe la nevinovata vipușcă, singurul blazon de consecvență nu față de credința lui rămasă aceeași, curată și bună – ci față de ceilalți, de universul ingrat, ce te judecă după blid nu după fiertură. Firul acesta de mătase îl desparte de lume. Atât.

Să vă mai dau și alt semn de recunoaștere, în cazul când îi ignorați adresa. E ceva mai dificil, însă efortul e legat de pitoresc. Acest semn completează icoana

americani din ceacul trecut, de interesul documentar al cărților lui și de poezia lor primitivă, sinceră, bucolică. Cred că n-am izbutit.

„Walden” e o carte frumoasă, bogată, plină de umanitate, plină de încredere în viață – o carte salubă, care redă plantelor, peisagiilor, culorilor, un gust originar, o tinerețe de izvoare...

Mihail Sebastian

„În subsolul lui Panait Mușoiu. Ultimul umanitarist al generației de la 1890, a împlinit 75 ani. Inactuala existență a unui boem, exrevoluționar, publicist, editor și singuratic idealist” (*Contemporanul*, noiembrie 1939, pp. 8-10)

Așa denumita generație idealistă, de pe la sfârșitul secolului trecut, stegară a curentelor politico-sociale menite să promoveze la noi miturile anumitor iluminați din occident – e aproape cu totul dispărută.

Din extrem de pușinii supraviețuitori, – poate singurul – Panait Mușoiu continuă să ducă mai departe, fără arenă, fără public, fanionul unei credințe volatilizate.

Rămas partizan al ideilor progresiste ce au învăpăiat îndepărtata lui tinerețe, Panait Mușoiu stăruie cu o admirabilă consecvență, cu o inalterată energie să răspândească de mai bine de o jumătate de veac cărțile și lucrările autorilor săi favoriți, filozofi, sociologi și umanitariști – Engels, Lafargue, Elisée Reclus, Kropotkin, Bertrand Russell, Paul Eidbacher, J. J.-Maréchal, Thoreau etc.

Adeptul unei concepții de viață originală, care exclude superflu-ul și tot ce constituie în genere plăcerile brute, Panait Mușoiu și-a croit încă din tinerețe un mod de existență conform cu principiile sale directe. Am crezut interesant să prezentăm cititorilor, cu prilejul aniversării de 75 de ani a bătrânului publicist – un aspect al acestei existențe sui-generis, substanțială, evocatoare și pitorească. Reportajul ce urmează e rezultatul unei vizite în subsolul singuratecului scriitor.

Cuvânt înaintea anexelor literare (2022)

Astăzi, 14 noiembrie, se fac 78 de ani de la moartea publicistului Panait Mușoiu, iar pe 18 noiembrie, 158 de ani de la nașterea lui.

A sosit momentul unei adăugiri consistente la broșura scrisă inițial de A. Tătăran, acum trei ani, ca postfață la ediția din 2019 a lucrării lui Bakunin, *Dumnezeu și Statul*.

Am stat cu nasul, în ultima vreme, prin fel și fel de reviste, și am găsit diverse materiale: articole, recenzii, piese de teatru etc. Aceste noi surse îl arată pe Mușoiu și a sa *Revistă a „Idei”* într-o nouă ipostază: aceea de temă recurentă în literatură, subiect de reportaje, amintiri ori schițe. Până foarte de curând știam doar de fragmentul din *Calea Văcărești*, roman publicat inițial de I. Peltz în 1933, fragment reluat, într-o formă comprimată, în urmă cu trei ani, pe blogul Pagini Libere, cu titlul „Panait Mușoiu – anarhistul în vizuina sa”.

Așa că nu mică mi-a fost mirarea când l-am găsit pe Mușoiu ca personaj și în alte câteva texte, precum și într-o piesă de teatru.

Pe lângă fragmentele din *Calea Văcărești* și *Băiat de București*, de Al. I. Ștefănescu, fragmente pe care le veți putea citi în paginile care urmează, Mușoiu și *Revista Idei* apar ca motivație a personajului principal într-o povestire din *Ipoteca și alte povestiri* de Dan Mutașcu (Editura Cartea Românească, 1979, pp. 37-51):

Când îl trimisese la Curpeni să-și scrie articolul, reportajul de la care aștepta atât, Panait Mușoiu, directorul *Revistei Idei*, îl sfătuisă ferm, cu vocea lui de bunic,

să nu se expună, „dar nici să nu se ascundă sau să abjure de la principiile sale socialiste”. Desigur, toate astea Mușoiu i le spusese la București, în cămăruța de pe strada Iepurilor nr. 10, cu o cafea, nu prea grozavă, dar în orice caz o cafea, dinainte, și aici se afla în Z., capitală de județ, la 4 kilometri de Curpeni, unde trebuia s-ajungă, la moșia prințului Caragea (...).

O povestire nu foarte bine scrisă, a cărei linie narativă e uneori greu de urmărit. Acțiunea principală se învâрте în jurul lui Mircea Iova, care e „trimis” de Mușoiu să facă un reportaj într-un sat, la moșia prințului Caragea. Iova se întâlnește cu un fost coleg, actualmente jandarm, care, împreună cu un alt coleg de-al său, se interesează de motivul vizitei sale. Mai apoi îl invită la un restaurant, unde cei doi slujbași în uniformă se ospătează și-i pun în vedere reporterului să plece cât mai repede din localitate. Se subînțelege, deși cu oarecare dificultate, că reportajul pe care urma să-l facă Iova avea de-a face cu evenimentele revoltei țărănești din 1907. Jandarmii insistă că nu s-a întâmplat nimic în sat și că a fost liniște, invitându-l din nou să plece pe Iova. Reporterul se încăpățânează, înnoptează la un tovarăș de-al lui Mușoiu, Grigore Calistrat, care ținea pe pereți fotografii cu Darwin, Lassale, Newton, Kepler, Marx și Bakunin, și avea, în plus, și un câine pe nume Kepler (hah!). A doua zi, Iova trimite câteva scrisori la București, simțind că lucrurile sunt tulburi în sat și că s-ar putea să fie în primejdie. Intuiția nu-l înșală. În aceeași seară, este „oprit de o droașcă neagră, înaltă și greoaie” din care coboară cei doi jandarmi, care-l împușcă în cap. Aflăm, în epilog, că jandarmul „se luase” cu fiica prințului Caragea.

Povestea ilustrează, într-un mod poate prea simplist, alianța nefastă dintre elitele politice și economice și mașinăria de represiune a statului, care se îndrepta, cu consecințe adeseori tragice, și împotriva gazetarilor și militanților socialiști.

Panait Mușoiu mai este amintit și în volumul de memorii, *Vremuri, oameni...* de Ștefan Voicu (Editura Eminescu, 1980, p. 29), unde apare în mijlocul micului cerc de dezbateri politice pe care-l anima, undeva pe la mijlocul anilor '20:

– Să nu te mai prind p-aici că-ți rup picioarele! Lua-v-ar dracu pe toți, cu cărțile voastre, că mi-a ieșit buhul în mahala și rămân cu casa neînchiriată. Cară-te d-aici, n-auzi, nu mai șade aici, s-a mutat la țuhaus, s-a dus unde-a dus mutul iapa, că era să mă ia ăia și pe mine, mânca-i-ar moartea, și arde-i-ar focul de curcani și de sticleți și de vistavoi! Pleacă d-aici, n-auzi? Pleacă, până nu pun câinii pe tine!

Și-atunci Mitulică a plecat, și chiar a plâns acolo, pe strada Fluierului, și nici nu știa ce bine face că plânge, pentru că într-adevăr, niciodată nu l-a mai văzut pe Panait Mușoiu, pe Sfântul Petru, pe unul din cei mai buni oameni din lume și din viața lui.

„Breviarul săptămânii” (*Rampa*, 20 aprilie 1936)

Am văzut într-o librărie o carte prost tipărită, ca în vremurile eroice ale tiparului, cu literă mică, rânduri înghesuite, hârtie neagră – și care totuși mi s-a părut emoționantă prin devotamentul care trebuie să fi fost cheltuit pentru a fi scoasă la lumină.

Este „Walden” de H. D. Thoreau tradusă și tipărită de Panait Mușoiu.

Panait Mușoiu este un nume aproape legendar al publicisticii românești. Noi, care ne permitem să fim blazați la 30 de ani, ar trebui să-l privim cu oarecare remușcare pe acest bătrân admirabil, muncind de ani de zile cu condeiul în mână pentru câteva delicate închipuiri, în care el crede în ciuda timpului, în ciuda noastră, în ciuda lui...

Nu știm cum a descoperit Panait Mușoiu pe Thoreau și cum de s-a oprit la „Walden”. Este o alegere norocoasă.

Henry David Thoreau este – sunt convins – un necunoscut la noi. Pe vremuri, când l-am citit pentru prima dată (într-o traducere mai veche la N.R.F.) am încercat să conving pe cititorii mei de valoarea umană a acestui scriitor

pentru că este mult busuioc uscat, iar soarele varsă prin ferestruică două găleți de lumină aurie.

Și Mușoiu i-a dat un scaun din alea mici și a început să-l întrebe cine e și, mai ales, ce-a citit până atunci și că să-i spună „Tot, tot, tot!”.

.....
Despre toate astea, i-a spus mai puțin lui Mușoiu, care șade pe-un scaun d-ăla mic, ca de cizmărie, cu fundul de piele, și se tot trage de barbă, dar ochii îi sunt luminoși și blânzi, cu toate că parcă lăcrimează, de, ca la un om bătrân!

Și la sfârșit, Mușoiu i-a dat un măr și vreo zece cărți, nu prea mari, cărți mai mici, cu coperte din foaie subțire. Sunt cărți roșcate, din *Biblioteca pentru Toți*, și cărți albastre din *Biblioteca Minerva* și cărți verzi din *Biblioteca Căminul* și i-a dat și unele, alb cu roșu, din *Biblioteca Revistei Ideea*, în care se afla tipărit și numele Panait Mușoiu, și-atunci Mitu s-a făcut și mai mic, pentru că și-a dat seama că pentru prima dată în viața lui stă de vorbă cu un scriitor, un adevărat scriitor, cu barbă albă, „un savant, nu așa...”, cum foarte bine a spus Volan.

Și lucrul cel mai nemaipomenit a fost că l-a sfârșit, când el a întrebat când trebuie să le aducă, Mușoiu i-a zis:

– Nu trebuie să mi le mai înapoiezi. Sunt ale tale.

A vrut să-i pupe mâna de bucurie, dar s-a stăpânit (că acum este prea mare, nu mai trebuie, la bărbați, să le spună „sărumâna”, și cu atât mai puțin s-o și facă, numai la cucoane, și-anume la cele bătrâne), iar Mușoiu l-a scos din încurcătură, pentru că l-a mângâiat pe cap. Și când Mitu a întrebat dacă mai poate să mai vină, Sfântul Petru a zis:

– După ce le citești, vii și-mi povestești și-atunci am să-ți mai dau și altele!

Ceea ce, se poate spune că este aproape o minune!

Mitulică s-a dus acasă foarte fericit, în câteva zile le-a citit pe toate, chiar și *Biblioteca Ideei*, care sunt mai grele, și s-a dus într-un suflet înapoi, acolo, la raiul de pe strada Fluierului, la Sfântul Petru cel Bun și Frumos, dar proprietărea cea arțagoasă l-a luat în primire, de cum l-a văzut.

(...) am mai avut timp să trec pe la ceainăria de pe Calea Văcărești.

Am nimerit-o bine. Încă din ușă, prin fumul gros de țigară, i-am văzut în jurul obișnuitei mese din fund și mi-am dat seama că discuția este aprinsă și că ea este în toi. Cinci inși. Care cu gesturi largi, grandilocvente, de credeai că acum-acum răstoarnă paharele cu ceainic cu tot, care mai mult șoptit, cu ochii aprinși de patimă, de pasiune, care cu aer sceptic, cu suveran dispreț față de toți și de toate. Cel puțin de două ori pe săptămână, combatanții – patru-cinci-șase-șapte și chiar opt la număr – deslușeau, în nesfârșite și ireconciliabile controverse, încâlcitele probleme filozofice nedezlegate de veacuri, puneau la cale marile transformări revoluționare ale lumii, orientau destinele omului și ale societății, destinele întregului univers, definite în sentințe tranșante și fără drept de apel.

Unde sunt, doamne, înălțătoarele confuzii și sfintele iluzii ale vremii? Scânteii țâșneau din înverșunatele ciocniri, din care mă străduiam să pricep și eu totuși câte ceva, cât mai mult cu putință. Max Stirner, Kropotkin, Bakunin cu tot alaiul lor de anarhiști care umpleau paginile mult-căutatei pe atunci *Revistă a Ideei*, a lui Panait Mușoiu, se ciocneau furtunos cu Lenin și Troțki, cu Buharin, cu Dobrogeanu-Gherea, cu *Capitalul* lui Marx în prezentarea lui Deville, cu materialismul istoric din broșura lui Lafargue și din prefața lui Racovski la traducerea lui Engels! Combatanții nu-și găseau liniștea și împăcarea – „coexistența pașnică ideologică”, cum s-ar spune astăzi – decât târziu în noapte, când începea să se simtă apropierea primelor sclipiri ale dimineții. Atunci, și doar atunci, spiritele obosite se potoleau pe platforma comună a învățăturilor ce mi se păreau deosebit de înțelepte, ale lui Haeckel și Max Nordau, dacă nu interveneau între timp Spinoza, Kant sau Vasile Conta, pentru a stinge capetele învâpăiate și a toci asperitățile. (...)

Piesa de teatru *Suntem și rămânem* de Paul-Cornel Chitic, a apărut în 1975. Acțiunea se petrece la finele secolului XIX, atunci când în mișcarea socialistă autohtonă s-a produs prima schismă, cea între adepții social-democrației, deci ai „căii legale, parlamentare” și cei care, asemeni lui Mușoiu, erau mai degrabă înclinați spre calea revoluționară și acțiunea directă. Cea mai vizibilă și prezentă în piesa de teatru este „partida socialiștilor” (sau „tabăra socialiștilor”), din care

făcea parte și Mușoiu alături de Constantin-Dobrogeanu Gherea, frații Nădejde, Sofia Nădejde, Constantin și Maria Mille, V. G. și Cornelia Morțun, Anton Bacalbașa, Georges Diamandy, C. Stere și alții. Este amintit și Partidul Liberal și cel conservator. Pe lângă partide, Engels, Plehanov, Kautsky, sunt prezenți și ei.

Prin *Suntem și rămânem*, Paul-Cornel Chitic propune o modalitate valoroasă de teatru politic, realizată, printr-o tehnică dramaturgică bine gândită. O lume în care au loc grave confruntări ideologice este adusă în scenă (...). Tinerii socialiști români parcurg, etapă cu etapă, drumul clarificării ideologice, se înfruntă deschis, se acuză reciproc de greșeli, conștientizează sensul acțiunilor ce urmează a fi întreprinse pentru mobilizarea muncitorilor români.

(*Teatrul*, nr. 3, 1982, p. 3)

Piesa *Suntem și rămânem* reconstituie, în linii generale, lupta clasei muncitoare la sfârșitul secolului al XIX-lea, pentru organizarea ei politică. Acțiunea piesei se derulează în strânsă legătură cu atitudinea partidelor burgheziei și moșierimii față de eforturile muncitorimii de a crea un partid revoluționar. Personajele sunt reale, atestate documentar, iar multe din replicile lor se pot întâlni în arhive, articole din presa vremii, lucrări memorialistice.

(*România literară*, ianuarie-martie 1986)

Piesa mai degrabă am răsfoit-o, dar și s-o fi citit pe de-a-ntregul, nu s-ar fi potrivit cu fragmentele selectate, deoarece, înainte de toate, această adăugire are și un scop poate un pic „hazliu”, anume acela de a prezenta locuințele lui Panait Mușoiu și pe el, în dânsele. Un fel de *Hi, I'm P. Mușoiu and welcome to my crib(s)*.

Deja am aflat cum era cafeaua din „cămăruța de pe strada Iepurilor nr. 10”, urmează să aflăm viața de la hanul de pe Calea Văcărești și cămăruțele din Fluierului 28, și Popa Soare 69, Mușoiu fiind un chiriaș care a trebuit să se mute de nenumărate ori. Desigur, am mai inclus câteva „diverse”, de dragul artei.

C. Ganait

14 noiembrie 2022

Și tot felul de vorbe, că lui Mitulică i se făcuse cam frică, dar nu se lăsase, pentru că nimic nu este mai frumos pe lume decât să citești și unde poate el să găsească oameni care să aibă cărți, și mai ales, care să-i dea și lui?

Și, într-adevăr, Domnezeu l-a răsplătit pentru răbdarea lui, fiindcă a fost foarte frumos și foarte interesant!

– Te caută cineva, domnu' Mușoiu! a spus, după ce a bătut în ușă, proprietăreasa cea rea, care acum, în mod curios, vorbește mult mai politicos.

Nu este o casă mare, e cam ca la ei în curte, ba și mai mică, are chiar pământ pe jos, și tabla de pe casă este ținută, cu pietre și cu buturugi, ca să n-o ia vântul. A ieșit pe ușă un domn foarte bătrân, cu barba albă, cu fața roșie, un fel de „Sfântul Petru”, care a zis:ă

– Ce dorești, băiete?

– Am o scrisoare pentru dumneavoastră, vă rog.

Moșul a luat scrisoarea, a citit-o, s-a uitat la picioarele lui Mitu (e tot în picioarele goale, și nici cămașa nu mai este așa curată ca prima oară, dar ce, poți să ai mereu cămașa spălată și călcată?) și pe urmă-i zice:

– Poftește dumneata înăuntru!

Sigur că Mitulică a fost foarte încântat că-i zice dumneata, nu atât pentru sine, dar pentru proprietăreasa cea arțăgoasă, care stă moț, acolo lângă ei, parcă-i suspectează. Așa că, bine-a făcut domnul Mușoiu, că i-a-nchis ușa-n nas.

Când intră înăuntru, este puțin cam întuneric față de soarele orbitor de afară și odaia este foarte, foarte strâmtă, dar după ce s-au obișnuit cu lumina scăzută, rămâne deodată tablou, pentru că nu era o odaie normală, cu pat, masă, dulap, scuanе, și e ca un fel de ladă mare cu cărți, sute și mii de cărți, unele în vrafuri, aranjate lângă perete, până sus în tavan, altele, grămezi pe jos, și masa, abia a descoperit-o, este tot plină cu cărți, și deasupra și dedesupt, și scaunele – unul mare și două mici – sunt și ele înecate sub cărți, și patul are cărți și pe el și pe alături, și mai ales dedesupt, iar dulap n-a văzut nicăieri, abia târziu, observă un fel de poliță în perete, și bineînțeles, miroase a praf și a închis, dar nu urât,

Și cu toate astea, când te gândești că un cugetător și muncitor de talia Iul Panait Mușoiu, după o jumătate de veac de eforturi nobile, ajunge să ia masa la cantina comunală, parcă te ia cu fiori.

Vasile Pop

Fragment din Al. I. Ștefănescu, *Băiat de București*, Editura Albatros, 1976, pp. 143-147

Volan nu este numai artist, el este „un om superior”, singur spune, și de asta și-a putut da seama Mitulică, atunci când tot cerându-i el cărți, Volan s-a plictisit și i-a spus:

– Știi ce? Am eu un prieten. Un savant, nu așa... Are o odaie plină de cărți și-i un om foarte bun. Am să-ți dau un bilet să te duci la el și cu siguranță c-o să-ți dea multe cărți să citești.

A durat foarte mult până când i-a dat Volan biletul, dar a meritat să se roage atâta de el, pentru că ceea ce a văzut acolo, a fost extraordinar.

Sigur, s-a spălat, și-a pus o cămașă curată (din păcate a trebui să meargă-n picioarele goale, pentru că este vacanța mare, și ghetele, cu toate că sunt destul de rupe, sunt încuiate-n dulap, n-are voie să le poarte decât duminică!) și-a luat-o pe jos, spre strada care scrie pe plic. S-a dus de fapt de mai multe ori, pentru că nu era persoana acasă. Scrie pe plic „Domnului Panait Mușoiu” și Mitu a crezut întâi că Volan a greșit, pentru că Mușoiu, da, există ca nume (este chiar și un general, foarte gras, care e desenat în ziare, mâncând niște sarmale cât pepenii!) dar Mușoiu cu „u”?

– Așa-l cheamă. Las-că știu eu mai bine! s-a supărat Volan, și-atunci Mitu a tăcut mîlc, pentru că, dacă nu-i mai dădea bietul?

În sfârșit, abia a treia oară l-a găsit. Era acolo o femeie rea care-l repezea mereu:

– Ce tot cauți p-aici? Pe cine cauți? Ce-ai tu cu socialiștii? Nu-i acasă! O fi la pușcărie, că cine-l vede? Țicnitu-ăla bătrân, cu cărțile lui, vai de capul meu, cine m-a pus să-i închiriez, că mai bine-mi luam lumea-n cap!...

„Informațiuni. Bandele polițienești la Clubul muncitorilor”
(*Lupta*, 11 august 1890)

Azi a venit în redacția noastră una din victimele Poliției de la Clubul Muncitorilor, anume Ioan Toluntan, de fel român din Moldova, stabilit de mai mulți ani în București ca vizitativ și ne-a făcut declarațiile următoare:

În ziua bătăii stam la Clubul muncitorilor împreună cu V. Dumitrescu elev la școala de comerț, cu d. Cătină și d. Mușoiu. La un moment dat intră în sală un om măruntel cu mustața groasă gălbioară, ca de 36 de ani, și care dându-se drept un învățător sătesc cere d-lui Mușoiu ziarul *Munca* și începe a-i povesti de suferințele țăranilor. În această vreme mai sosește un strungar membru al Clubului și spune ceva la ureche d-lui Cătină, care este afară. Zisul învățător se ia după el și prin repeziciunea cu care pleacă ne lasă mirați. Atunci strungarul ne spune că acel om ieșise de la poliție și că acest lucru îl comunicase d-lui Cătină. N-apucase să ne istorisească aceasta când ne vedem năpădiți de mai bine de 10 inși cu bastoane groase în mână, cari nici una nici alta ne și iau la bătaie strigându-ne: „Na politică; mai faceți politică”. Nepregătiți cum eram a fost vai de noi; loviți în toate părțile, pisăgiți în picioare de aceste fiare – d. Mușoiu mai ales era ținta lor, – cătarăm să fugim înspre ușă. Ajuns la ușă luai seama că e ținută pe din afară și încordându-mi cele din urmă puteri putui s-o deschid nițel și văzui că e ținută de un sergent polițienesc.

În vremea asta bătaia urma și tocmai când publicul se aduna mai numeros afară, se lăsă ușa de putură a ieși. De îndată însă furăm târâți la Poliție, de către sergenți și de către chiar bătaușii noștri.

La poliție

Duși la Poliție înaintea d-lui prefect nici nu mai știu ce s-a petrecut cu mine, atât eram de zăpăcit de durere; când veni însă rândul d-lui Mușoiu auz că îl anunță, că o să-l dea în armată; iar pe V. Dumitrescu că o să-l dea afară din școală. D-lor bătuți, cum erau de răniți d-abia puteau vorbi și d. Mușoiu ținându-se de cap, d. Prefect îi spuse răstit să nu se mai fandosească.

De aci furăm porniți spre arest. În sala Prefecturii ne întâlnirăm atunci cu d. locotenent de jandarmi Părăianu, căruia un agent arătându-i haina sa descusută îi spuse că noi i-am rupt-o. Atât a fost destul ca d. locotenent să sară asupra d-lui Mușoiu căruia îi cară vreo 5-6 palme groaznice, și zberă agenților să-l bage la carceră. Pe mine încă m-a bătut cu o cravașa d. locot. Părăianu, amenințându-mă să mă dea afară din țară ca vagabond, cu toate că eu îi spuseseam că am domiciliul și familia mea în București în strada Țăranului.

De aci furăm despărțiți; d. Mușoiu fu oprit acolo, iar pe mine și pe V. Dimitrescu ne porniră spre secția 26, unde furăm ținuți 48 ceasuri, în timpul cărora nu ni se dete nimic de mâncare. După sosirea noastră la secție d. comisar a făcut un proces-verbal, în care nu știu ce o fi scris și mi l-a dat să-l iscălesc.

De frică m-am supus. Ieri pe la amiază mi-a dat drumul după ce d. Părăianu îmi mai dete de vreo două ori cu cravașa.

Acesta e sfântul adevăr, așa cum s-au petrecut lucrurile și așa cum le pot spune azi când mi-am cules nișel mințile.

Am văzut prin gazete că se zicea cum că un birjar cu care d. Mușoiu ar fi petrecut în ajun, nemulțumit și beat, ar fi provocat bătaia. Declar că în ajun nici nu mă întâlnisem cu d. Mușoiu, ne cum nu chefuisem. Pentru mine nici nu încapе în doială, lucrul era pregătit dinainte, și venirea zisului învățător a fost numai spre a vedea dacă în Club nu suntem numeroși, ceea ce găsind a și mers d-a înștiințat banda de bătăuși să intre.

Nici unul din cei ce ne bătuse n-a fost arestat.

Din povestirea de mai sus limpede și simplă a omului ce s-a prezentat înaintea noastră și a cărui identitate ne e garantată atât de persoane cunoscute nouă și cari îl însoțeau, d. Cătină și Radovici, cât și de starea în care se găsea: semne de lovituri pe cap și corp, hainele sdrențuite, reiese până la evidență că versiunea d-lui colonel Algiu e o curată invențiune, nici măcar inteligentă. *Ceea ce e încă grav de tot și asupra cărui noi vom reveni, e faptul monstruos al bătaiei tot a celor bătuti de către poliție în chiar localul poliției. Isprava aceasta e o infamie neîntrecută și constituie o adevărată crimă.*

– Și masa unde o iei? Căci văd că nu ai pe aci nimic care să denote că obișnuiești să mănânci...

– Masa? La cantina de pe cheiul Dâmboviții: 15 lei două feluri. E cam departe de aci, dar, mă consolez, cu gândul, că fac mișcare și nu mă îngraș. Mă scuzi câteva minute...

*

Rămas singur, m-am uitat la cărțile pe care le avea acolo. Cei mai mari cugetători ai lumii, traduși de el, se aflau înghesuți în odăița aceia friguroasă. Erau: Aristofan. Th. Carlyle, Chateaubriand, P. Kropotkin, E. Malatesta, M. Maeterlink, Pluton, Plutarh, Ch. Richet, John Stuart, Mill, Voltaire, Cernișevski, Seneca, Antioco Zucca și o mulțime de alți. Probabil că ei nu simțeau frigul din cei doi metri pătrați rămași liberi.

Și mă gândeam la ciudățeniile vieții: o jumătate de secol de muncă, bașca de ceea ce a scris original închinat unui ideal: dragostei de aproape și dorinței de a răspândi lumina în straturile populare.

La 66 de ani Panait Mușoiu este același idealist, ca și acum 50 ani, când făcea planuri menite să ferească lumea, planuri de pe urma cărora azi mănâncă odată pe zi la cantina comunală de pe cheiul Damboviței.

*

Panait Mușoiu a revenit dichisit ca pentru o plimbare.

...Și am pornit agale spre cantina muncitorească comunală unde era vorba să-mi facă tratație cu două teluri de mâncare.

Dar pe drum ne-am pierdut... în discuții privitoare la editură și la literatură, până am ajuns la statuia Iul C. A. Rosetti. Aici m-a oprit un oftat greu al Iui P. Mușoiu.

– Ah! Păcat că nu pot să tipăresc și cele ce a scris C. A. Rosetti! A fost un mare democrat: unul din cei mai lucizi vizionari!

Și s-a pornit pe o serie de elogii, care m-au făcut să uit de invitația lui. Așa că ne-am despărțit: el plecând spre cantina comunală și eu, fascinat de ideile lui, m-am trezit abia acasă cu regretul, că pierdusem prilejul de a gusta din cele două porții pe care mi le făgăduise cu atâta generozitate.

– Domnule! Să vezi ce palat are! Numai să nu suni Ia poartă că nu prea are sonerie. Și când intri, să te apleci, că d-ta, deși ești destul de scund, poți să-i strici pragu de sus, cu capu.

*

Și închipuiți-vă că am ajuns. Intrarea e comodă: poartă n-are, deoarece lipsește gardul. Palatul, în care locuiește Panait Mușoiu, poate să tot aibă 2,50 metri înălțime, dacă nu și mai mult, cu doi-trei centimetri.

Când intri, e drept că trebuie să te apleci, altfel riști să-i dărâmi palatul căci stă cam într-o rână.

Dacă ai răzbit în culoar, trebuie să o faci la dreapta. La stânga e greu s-o faci, că n-are decât pachete de cărți, de jos până în tavan.

Când m-a văzut amicul Panait a vrut să mă ia în brațe, dar n-a putut, fiindcă n-avea loc să desfacă brațele.

Și m-a poftit să șed pe ceva care mi s-a părut că e un pat, dar era tare al năibii. Era alcătuit probabil din cărți peste care erau așternute două velințe. De jur împrejur cărți, cărți și iar cărți. Era un fel original de a capitona pereții, ca să țină mai cald. Însă în odaie era un frig boreal, sau poate și austral; dar aș băga și mâna în foc, ca să dovedesc cât de frig era acolo.

Și am stat de vorbă.

Cu Panait Mușoiu e totdeauna agreabil să vorbești. Chiar și când tremuri de frig.

E un om pe care toată lumea îl știe dar nu-l cunoaște. E apostolul unei idei, pe care încearcă de o jumătate de secol să le impună lumii cugetătoare. Mulți îl citesc, (căci le trimite cărțile ce editează), multi îl admiră; dar foarte puțini plătesc volumele primite.

Cum era pe la amiază, și cam întuneric în odaie, l-am întrebat:

- N-ai lumină electrică?
- Eu n-am, dar au vecinii mei, și e destul.
- Văd că n-ai sobă... Poate ai calorifer?
- Au vecinii: eu mă încălzesc vara și fac provizii de căldură și pentru iarnă.

Nu mai puțin monstruos e faptul deținerii chiar și acum a d-lui P. Mușoiu și nearestarea nici unuia din bătauși.

Ce dracu, chiar înscenările au nevoie de ceva mai multică iscusință. Aci neghiobia se ia la întrecere cu infamia.

Fragment din I. Peltz, *Calea Văcărești*, Editura Minerva, 1970, pp. 87-89

Mândria lui Șulăm Șolț era, desigur, casa din strada Traian. A cumpărat un bordei și a ridicat câteva încăperi omenești. Mahalaua gospodinilor, firave sau deformate de mizerie, și a copiilor dezbrăcați și înrăiți de lipsuri îl scotea chiar bogat. Puțini evrei aveau în strada asta și mai ales în partea care da spre Calea Dudești locuință proprie. Cei mai numeroși – negustori ambulanți, vânzători în magazinele de pe Lipscani, samsari cu destine greu de bănuț, lucrători și funcționari de birou cu lefuri nenorocite – de-abia își duceau zilele. Chiar în gura străzii, ochiul, fie el cât de nedeprins cu scrutarea altor ochi, înțelegea că acolo e un sediu al calicilor. (...) Dar peste drum? Treceai un loc viran, întins și trist, și dădeai de-un fel de han plin de bălegar și de gunoaie; pe ambele părți: cizmari ignorați de tineretul cartierului, croitori famelici și dominând peste copii fără număr, instalatori „de electricitate” – cum se prezentau, cu demnitate, în pantalonii lor găuriți – studenți originari din îndepărtate târguri dorohoiene, spălători de vase din marile restaurante centrale, cerșetori corecți în betșugul lor expus privirilor; o mână ruptă, un ochi spart, un picior de lemn – un popor amestecat și învins.

În han locuia și „anarhistul” Moșeanu. Avea un cap de pictură expresionistă: pletele acopereau gulerul cămășii rusești, ochii verzi, nici calzi, nici reci, priveau nepăsător lumea, în adăstarea alteia, iar fruntea, mare, dominantă, purta pe ea semnele gândurilor multe – toată numai brazde. Moșeanu avea o singură cameră plină de cărți. De-abia mai era loc pentru patul de fier și pentru

o masă de scris. Toată ziua lucra. Întocmea o revistă lungă, în paginile căreia se întâlneau toți așii filozofiei și sociologiei clasice, moderne, contemporane – de la conservatorii ponderați, până la extremiștii catastrofați. În mintea și sub condeiul lui, anarhistul îi întrunea pe toți. Pe vremuri luase parte la mișcările de stânga. N-a fost niciodată, însă, un luptător, un agitator. A îndurat, cu mândrie și cu un uriaș dispreț față de societate, schingiuirile cu care, pe atunci, se încerca uciderea ideilor, dar n-a stăruit în politica militantă. Temperamentul nu-i îngăduia munca braț la braț cu masele, întru atingerea țelului comun. Trăia ca un pustnic. Mânca pâine și brânză – de obicei pâine. Nu fuma, nu bea, nu se distra din banii proprii. Invitat la masa vreunui prieten mai cuprins, Moșeanu dovedea o poftă robustă și prelungită: viața pe care o ducea nu însemna, deci, aplicarea unui program, ci groaza de a cheltui din punga proprie măcar o lețcaie. Îi plăceau bunurile pământești: o friptură, un păhărel de vin, o plimbare cu trăsura, o călătorie, o femeie... Dar nu se îndura să scoată pentru asta un bănuț. Fusesse căsătorit. De pe urma acelei căsnicii avea un băiat: isteț și îndemnatic. Nu izbutise însă să-l păstreze pe lângă sine. Când nu gândea, Fănel evada prin provincie, de unde ajungea pân' acasă la Moșeanu, vestea unor „isprăvi” supărătoare ale împielitului. Anarhistul nu pricepea deloc de ce un băiat deștept, dornic de hrană, de joacă, de libertate, nu se poate împăca – orice ar face – cu sfertul de metru de pat în care trebuia să doarmă, gol pușcă (din economie!), și cu coaja de pâine, dăruită cu precauție, de părintele sever.

Din când în când, omul primea vizita unor tineri palizi și covârșiți de lecturi și proiecte revoluționare.

Locuind în mansarde sau în beciuri – lipsiți de soare, de aer, de mâncare – fără mângâierea unei mâini de mamă sau de iubită, zdrențuiți, nedormiți și veșnic flămânzi, băiețandriiăștia întârziu ceasuri, zile și, câteodată, nopți întregi la Moșeanu, în dezbateri fierbinți asupra lumii viitoare... Anarhistul îi pune adesea să traducă o pagină din cutare doctrinar extremist, să facă o corectură a revistei sau să lipească mărci poștale pe adresele abonaților. Băieții îndeplineau rugămintea lui Moșeanu cu o ardoare de misionari. „Neînregimentați”

în niciun partid – dincolo de orice disciplină – ei vedeau în omul care se izolase de semenii între cărți un ideal de viață. Ajutându-l, li se părea că ajută împlinirea gândului pentru care jertfeau totul: familie, avere, profesiune, dragoste...

Moșeanu se bucura de stima vecinilor care îl venerau pentru disprețul pe care îl dovedise nevoilor omenești; mahalagii știau că anarhistul nu înghite fier-tura cu lunile, nu face foc niciodată, culcându-se în odaia rece chiar pe vremea gerurilor siberiene – nu are niciun ochi de om sa de animal, pe lângă casă care să-l privească sau să-l ajute la boală, la o nevoie – într-un cuvânt îl și compătimeau, îl și admirau. Marcel, de pildă, șeful unei bande alcătuită din opt frați, hoți și pușcăriași cunoscuți, se exprima întotdeauna cam astfel despre Moșeanu: „E candriu!”.

Iar bătrânul talmudist Flamm, care de asemenea mânca o dată la două zile, ostentiv nopți întregi asupra foliantelor sfintelor tipărituri ebraice, îl considera un mucenic. „Un om ca el – spunea bătrânul, mângâindu-și ciocul de zăpadă – se naște rar!”.

„Scriitorii despre ai lor. O vizită la Panait Mușoiu” (*Dimineața*, 11 decembrie 1930)

Fusesem invitat, cam de mult, de către amicul Panait Mușoiu, să-l vizitez.

Dar multiplele mele obligații, – alergături pe la Bănci pentru preschimbări, audiențe de acordat diferiților miniștri etc. – m-au împiedicat să urmez invitației sale.

Însă, acum câteva zile mi-am luat curajul în dinți și m-am dus să-l văd.

Cine n-a auzit de Panait Mușoiu. Că e un tip excentric, nu e de discutat. Dar are și o locuință cam excentrică: șade tocmai în strada Fluerei. Ce-am fluierat eu pe drum până acolo! Maică doamne!

Dar tot l-am găsit, după descrierea pe care mi-a făcut-o un om din Obor.

Mi-a spus: